

A SZLÁV NYELVVÁLTOZATOK KATEGORIZÁLÁSÁNAK KÉRDÉSE KÁRPÁTALJÁN

CSEERNICSKÓ ISTVÁN

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

Pannon Egyetem

csernicsko.istvan@kmf.uz.ua

Categorizing languages is no easy task. It is particularly difficult to classify Ausbau languages. Slavic languages are typical Ausbau languages. It is no coincidence that the categorization of Slavic languages in Transcarpathia is also the subject of much debate. Baleczky also addressed this topic in his works. This article examines how politics intervenes in the categorization of languages in Transcarpathia.

1. Baleczky és vidékünk szláv nyelvváltozatai

Baleczky Emil több munkájában is tárgyalta vidékünk szláv nyelvváltozatainak jellemzőit (lásd pl. Baleczky 1942a, 1942c, 1943b, 1943c, 1943d, 1958). Doktori értekezésében Szabó Eumén (1890) nyelvтанáról értekezik (Baleczky 1943a). Elkerüli azonban, hogy munkájában egyértelműen és minden kétséget kizáróan állást foglaljon arról, hogy milyen nyelv grammatikájáról van szó, hiszen azt írja: a nyelvтан a magyar-oroszok irodalmi nyelvének nyelvтанa, melyen tükröződik a nagyorosz nyelv, az egyházi szláv nyelv, valamint a helyi nyelvjárások hatása.

A *Литературна Недѣля* című folyóirat 1942. évi 24. számában a *Литература и народный языкъ* című írásában Baleczky rosszállóan jegyzi meg, hogy a helyi irodalmárok, „akik nem ismerik az orosz irodalmi nyelvet, ezen a nyelven próbálnak írni, mert sokak meggyőződése, hogy csak ezen a nyelven lehet irodalmat művelni” (Baleczky 1942b). „Miért nem tanulunk a néptől?” – teszi fel a szerző a költői kérdést, majd egy következőt is megfogalmaz: „Van-e jogunk saját népi nyelvünkön írni?” Ez utóbbi kérdésre azonnal igenlő választ is ad a B.E. monogram mögé rejtőző kutató. A szerb és a görög példára hivatkozva amellet érvel, hogy akkor lesz erőssé és színvonalassá a helyi irodalom, és akkor válik élővé a helyi irodalmi nyelv, ha a költők és írók a néphez közel álló, saját nyelven szólalnak meg. „Bármilyen mesterséges grammatikát tanítsanak is iskoláinkban, a népnyelv mindig élni fog” – teszi hozzá.

De vajon melyik nyelvhez tartozik ez az örökké élő népnyelv? Vagy esetleg önálló nyelv? Ezekre a kérdésekre nem is olyan könnyű választ adni.

2. Milyen nyelven beszélnek a kárpátaljai szlávok?

Azon nyelvészek számára, akik a nyelvet nem csupán rendszerként és véges számú nyelvi jelelemből létrehozható végtelen számú jelkombinációként szemlélik, hanem a nyelv alapvető tulajdonságának tekintik egyrészt a nyelvi változatosságot, másrészt a nyelv társadalmi beágyazottságát, evidens, hogy a nyelv, nyelvjárás vagy nyelvváltozat fogalma nem könnyen választható szét (Bárczi 1956, Fishman 2009: 110–111, Vahtyin–Golovko 2004: 43–44 stb.). Wardhaugh (1995: 24–25) a nyelv és társadalom szoros összefüggéseit tárgyaló egyetemi tankönyvében azt írja: „sok beszélő nehezen tudja eldönteni, hogy nyelvnek vagy egy nyelv dialektusának kell-e nevezni azt, amit beszél”.

Mielőtt magabiztosan hátradőlve azt gondolnánk, hogy vajon miért volna nehéz eldönteni, hogy valaki X vagy Y nyelven beszél-e, és elnézően megmosolyognánk az amerikai nyelvészt, nézzük az alábbi példákat.

3. Az ukrán, az orosz meg a filmek és a televízió

2014 januárjában Kijev főterén, a nemzetközi és magyar sajtóban *Majdan* néven ismert Függetlenség terén (ukránul: *майдан Незалежності*) javában folyt a később „méltóság forradalma”-ként elnevezett tüntetéshullám. A Janukovics-rendszer ellen demonstrálók folyamatosan jelen voltak nemcsak a főtéren, hanem a térbe torkolló kijevi főutca, a *Hrescsatik* egy részén is, elbarikádozva magukat a rendfenntartók várható támadásaitól. Ekkoriban gyakran fordultam meg Kijevben, mert Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériumának egyik osztálya a főváros főterén található főposta épületének egyik emeletén volt, ahová engem rendszeresen szólítottak hivatali teendőim a beregszászi főiskola egyes szakjainak akkreditációja miatt. 2014 januárjának egyik fagyos reggelén ismét Kijevbe érkeztem tehát, és az egyik közeli metróállomástól (a piros vonal *Teatralyna* megállójától) gyalog sétáltam végig a felkelők által emelt torlaszok és a fagyban, hóban didergő forradalmárok között a főposta épülete, azon belül pedig a minisztérium illetékes osztálya felé. A hangulat (akkor még) nyugodt volt, senkitől se zavartatva jutottam el a főposta épületéig. A minisztériumi tisztségviselőkkel folytatott néhány perces intenzív párbeszéd alapján gyorsan kiderült, hogy amiért jöttem, azt sikeresen megoldottam, és kiléptem az emberekkel teli, forradalmi *Majdan*-ra. Kinn mínusz 10 fok körüli volt a hőmérséklet, a téren csak a legkitartóbb tüntetők voltak jelen. Amint megcsapott a januári fagyos levegő, eszembe jutott, hogy még csak délelőtt 10 óra van és nagyon hideg, a vonatom pedig csak este hatkor indul

vissza Kárpátaljára, ezért el kellene tölteni valahogy az időt. Mivel akkor már vagy századszor jártam Kijevben, no meg a fagyos hidegre való tekintettel a városnéző séta eszembe se jutott. Inkább valami meleg, nyugodt helyre vágytam. Így jutott eszembe a mozi, és az, hogy a kijevi főtér közvetlen szomszédságában, a főtéren található főposta épületétől nagyjából 4-5 perces sétára van egy filmszínház. Ott fűtenek, az előtérben van kávézó, s ha beülök egy filmre, akkor az idő is gyorsabban megy. Elsétáltam hát a moziig, és egy kellemes kávé után jegyet váltottam az első filmre, ami épp akkor kezdődött.

Maga a film nem volt túl nagy élmény (szokványos amerikai akciófilm, fordulatos cselekménnyel, gonosz orosz milliárdossal, végül hősieen győzedelmeskedő CIA-ügynökkel)¹, ám a szinkronban ott tükröződött a független Ukrajna nyelvi helyzete (Csernicskó 2014).

A film szinkronizált volt, ezért az eredetiben angol nyelvű párbeszédet ukrán nyelven hallhatták a nézők. Ám mivel a történet jelentős része Oroszországban játszódik, az orosz személyeket alakító színészek (az eredetiben nyilvánvalóan szintén angolul elhangzó) szövegeit az ukrain mozilátogatók oroszra szinkronizálva élvezhették. A forgalmazó nyilván azzal is hitelesebbé szeretne volna tenni a filmet, hogy jelezte: az oroszok egymás között oroszul beszélnek. Amikor az orosz üzletembert alakító szereplő amerikai partnerével angolul társalgott, a szinkron nyelvet váltott: ukránul szólalt meg a vásznon. A szinkronrendező azzal jelezte, hogy ez a társalgás nem oroszul, hanem angolul hangzik el, hogy egy orosz szerepét játszó színészt ezekben a jelenetekben ukránul (értsd: angolul) beszélgette.

Kifejezetten érdekesen oldotta meg az ukrán szinkron rendezője annak érzékeltetését, hogy az oroszok egy része nem jól beszél angolul. A magyar mozikban hasonló esetekben erős akcentust imitál a magyar szinkronszínész. Itt azonban az orosz banditát alakító színész (aki orosz társaival oroszul érintkezett), ha szerepe szerint angolul kellett társalognia, szurzsikban beszélt. Az a szereplő viszont, aki orosz létére jól beszélt angolul, „angolul” kommunikálva a legtisztább ukránsággal beszélgetett amerikai partnerével.

Az ukrán értelmező szótárak szerint a *szurzsik* [суржик] szó első jelentése: rozs és a búza, vagy rozs és árpa, esetleg árpa és zab keverékét jelenti (Maszenko 2011: 4–6). A szurzsik kontaktusváltozat. A kontaktusváltozat olyan nyelvváltozat, mely a szoros nyelvi kontaktusok hatásaként több nyelv elemeit tartalmazza, de egyik nyelv sztenderd

¹ A *Jack Ryan: Shadow Recruit* c. amerikai filmet Magyarországon *Jack Ryan: Árnyékügynök* címmel forgalmazzák, az ukrain mozikban *Джек Райан: Теорія Хаосу*-ként futott.

változatával sem azonos (Haugen 1977: 97, Kontra 1990: 13). A szurzsik nyelvváltozat az ukrán–orosz kétnyelvűség, a szoros ukrán–orosz társadalmi és nyelvi kapcsolatok következményeként jött létre. Alapját az ukrán nyelv rendszere alkotja, ám számos orosz szó, kifejezés, nyelvtani szerkezet, gyakran oroszos kiejtés, hangsúly jellemzi. Sok ukrán állampolgár ezt a sztenderd ukrán és orosz közötti nyelvváltozatot sajátította el otthon alapnyelvként, és ezt használja a mindennapokban (Maszenko 2011: 6). A változat presztízse alacsony, az ukrán nyelvűvelők kedvelt célpontja, használóival rendszerint alacsony iskolázottságot, műveletlenséget, bizonytalan identitást társítanak (Bernsand 2001, 2006, Macjuk 2009: 140–141, Seals 2019: 8–9, Antoskina et al. 2007: 273). Többen úgy vélik, hogy a szurzsik – a pidzsin nyelvekhez hasonlóan – az egykori gyarmatosító nyelv (az orosz) szóképletén alapul az ukrán fonetika, morfológia és szintaxis egyszerűsített normáinak megőrzése mellett (Maszenko 2011: 7–11). Goodman (2009) kódkeverésként jellemzi a jelenséget. Bilaniuk (1997, 2004) árnyaltabban közelít a kérdéshez. Felhívja a figyelmet arra, hogy ez a változat önmagában is változatos és rétegzett, s ő kevert nyelvnek (mixed language) tekinti a szurzsikot.

Az amerikai film ukrain szinkronjában jelen lévő nyelvi finomságokat csak az ukrain nyelvi helyzetben otthonosan mozgóknak élvezhetik igazán. A Kijev belvárosában található filmszínház több tucat főt számláló közönsége számára a lehető legtermészetesebb volt, hogy egy amerikai film szinkronjában egyszerre van jelen az ukrán és az orosz nyelv, és megjelenik a kettő közötti változat, a szurzsik is. Mindenki értett mindent, nem kellett fordítani, feliratozni semmit. Egyetlen olyan néző sem akadt, aki furcsának vagy meglepőnek tartotta volna azt, ahogyan a szinkronrendező a nyelveket használta a szereplők jellemzésére. A vásznon az ukrán nyelv az eredeti film angol nyelvű párbeszédeinek nyelvét jelölte. Az orosz az amerikai verzióban angolul elhangzó, de orosz szereplők egymás közötti társalgásának orosz beszédét tükrözte. A „rontott ukránként”, „kevert nyelv(változat)ként” számon tartott szurzsik (Del Gaudio–Tarasenko 2009) pedig kiválóan alkalmas volt arra, hogy az angolul rosszul beszélő orosz gazemberek nyelvhasználatát és egyben jellemét ábrázolja.

A fent ismertetett persze nem egyedi eset. 2014 végén, 2015 elején (ekkor volt a kelet-ukrain fegyveres konfliktus legvéresebb időszaka) forgatta az ukrán 2+2 országos tévécsatorna a *Гвардія* [A gárda]² című

² Гвардія (мінісеріал).

<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B2%D0%B0%D1%80%D0%B4%D1%96>

hazafias tévéfilmsorozatot. Cselekménye a *Majdan*-on indul 2013 novemberében. A sorozat főhősei a Kijev emblematikussá vált terén tüntető néhány fiatal és egy belügyi rendőrtiszt, akik a kijevi forradalom során a barikád ellenkező oldalán álltak ugyan, ám amikor Kelet-Ukrajnában fegyveres konfliktus tör ki, mindannyian belépnek a Nemzeti Gárda soraiba. Itt egy komoly harci tapasztalatokkal rendelkező, marcona kinézetű és modortalan, ám lágyszívű egykori szovjet tiszt irányításával végigcsinált rövid, de intenzív kiképzés után fegyverrel szállnak szembe az ellenséggel: a szeparatistákkal és az őket támogató orosz hódítókkal. A háborús sorozat az ukrán hazafias érzésekre épít, klasszikus propaganda-alkotás, amely ez ellenséggel szembeni hősiesség helytállásra buzdít. A sorozatban elhangzó párbeszéddek azonban nem kizárólag ukrán nyelvűek: a filmben egyes szereplők oroszul, mások ukránul beszélnek, és a kódváltás sem ritka; helyenként a szurzsik is fel-felhangzik. A sorozat 12 központi karakterét röviden bemutató hivatalos web-oldal³ idézi mindegyik szereplő egy-egy frappáns, jellemző gondolatát a filmből. A kiemelt mondatok között 8 orosz, 4 pedig ukrán nyelvű.

Pidkuimukha (2019) a 2017-ben bemutatott a *Кіборги: Герої не вмирають* [Kiborgok: a hősök nem halnak meg]⁴ című hazafias háborús mozifilm nyelvhasználatát elemezve a fentiekhez hasonló helyzetet mutat be: a vásznon egyszerre vagy váltakozva van jelen az ukrán és az orosz nyelv, valamint a kettő közötti szurzsik.

Az ukrán televíziós hírműsorokban, politikai talk-showkban is teljesen természetes, hogy egyidejűleg van jelen az ukrán és az orosz nyelv is. Ezek a kétnyelvű tévéműsorok a gyakorlatban úgy működnek, hogy például a híradóban az ukrán nyelven elhangzó kérdésre a riportalany oroszul felel; a politikai vitaműsorokba meghívott közéleti szereplők egy része az államnyelvet, más része az oroszot használja, s vannak, akik hol az egyik, hol a másik nyelven szólalnak meg; a sportközvetítések két riportere közül az egyik rendszerint ukránul, a másik pedig oroszul kommentálja az eseményeket stb. Bilaniuk (2010) az ukrán-orosz tévéműsorok kétnyelvűségét „nem alkalmazkodó” bilingvizmusnak nevezi. Ezzel arra utal a kutató, hogy – mivel Ukrajna gyakorlatilag kétnyelvű, ahol a lakosság

%D1%8F_(%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB)

³ A sorozat hivatalos oldala: <http://gvardia.2plus2.ua/>.

⁴ Кіборги (фільм).

[https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%96%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B8_\(%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BC\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%96%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B8_(%D1%84%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BC))

legnagyobb része az ukrán és az orosz nyelvet egyaránt beszéli – mindenki megengedheti magának, hogy a saját nyelvén szólaljon meg akár a televízióban vagy a rádióban is, és nem kell alkalmazkodni a beszédpartner nyelvéhez, mert a megszólaló számíthat arra, hogy a hallgatóság megérti, akár az ukrán, akár az orosz nyelvet használja.

A szinkronizált filmekben edződött magyar anyanyelvű ember számára nehezen képzelhető el, hogyan lehetséges az, hogy két, különböző anyanyelvű ember annak ellenére megérti egymást, hogy mindketten a saját nyelvüket használják. A nyelvtisztaságot hirdető magyar nyelvűvelő hagyományon szocializálódott magyarok számára az pedig végképp érthetetlen, hogyan jelenhet meg a mozivásznnon vagy a televízióban egy sem az ukrán, sem az orosz sztenderd normáinak nem megfelelő „kevert” nyelvváltozat.

4. Nyelvek és nyelvváltozatok, Abstand és Ausbau nyelvek, a dialektuskontinuum

Hogy lehet az, hogy miközben az emberek felfokozott indulatokkal képesek vitázni nyelv, nemzet és identitás kérdéseiről, a polémiákban érintett nyelvek beszélői gyakran vígan megértik egymást akkor is, ha mindannyian saját anyanyelvüket használják? Ennek főként történeti és politikai okai vannak. Nézzük, miként érthetjük meg ezt a legegyszerűbben.

Ha nem is olyan élesek a nyelvek között meghúzott határvonalak, mint az államhatárok, azért – a kisebb-nagyobb átmeneti zónákat nem tekintve – a térképeken eléggé markánsan elkülönítik egymástól a nyelveket, nyelvterületeket. A nyelvészek azonban jól tudják, hogy nyelv és nyelvjárás elkülönítése egyáltalán nem könnyű feladat: nincsenek ugyanis objektív nyelvtudományi szempontok ehhez, hiszen „annak eldöntése, hogy egy nyelvváltozat nyelv-e vagy sem (szemben a nyelvjárással), egyáltalán nem kizárólag nyelvészeti dolog” (Trudgill 2010: 129). Az ugyanis, amit (nyelvészeti) laikusként homogénnek érzékelünk és „nyelv”-nek nevezünk, valójában egymással szoros kapcsolatban lévő, ugyanakkor folyton változó és változatos egységek bonyolult összessége. A homogén „NYELV” tehát nem létezik, csak nyelvváltozatok vannak, amelyek maguk is változatosak és változnak. A nyelvváltozatok nyelvi elemek olyan halmazai, amelyek összességét valamilyen általánosítás, absztrakció és kategorizálás alapján nyelvnek fogunk fel (Blommaert 2013: 10). Az önmagukban is változatos és folyamatosan változó nyelvváltozatok között a határvonalak meghúzása egyáltalán nem könnyű feladat, és számos tényezőt kell figyelembe vennünk, amikor mégis ezzel próbálkozunk

(Woolhiser 2005). Ez abból fakad, hogy „Az adminisztratív határokkal ellentétben a tényleges nyelvi határok nem élesek, inkább kiterjedt és meghatározhatatlan területek, ahol a változatok közötti átmenetek fokozatosak és finomak, és ahol a nyelvi jellemzők izoglosszái nem feltétlenül egyeznek meg az államhatárokkal. Következésképpen a nyelv és a dialektus határa homályos, és a gyakorlatban gyakran politikai és adminisztratív határokon, nem pedig nyelvi különbségeken vagy kölcsönös érthetlenségen alapul” (Palander et al. 2018: 8).

A fentiekkel összefüggésben a nyelv és társadalom összefüggéseit vizsgáló nyelvészek megkülönböztetik az Abstand (különálló) és az Ausbau (beépült) nyelveket (Trudgill 2001). Az Abstand nyelvek nyelvi státusa vitathatatlan, mert a nyelvi távolság mértéke az ilyen nyelvek és más nyelvek között olyannyira jelentős, hogy nem lehet őket „összetéveszteni” más nyelvekkel. A magyar például ilyen Abstand nyelv: területi nyelvjárásai egymáshoz hasonlóak, ugyanakkor hangtani, nyelvtani és szókészlettani szempontból sem a szomszédos nyelvekhez, sem a magyar legközelebbi rokon nyelveihez nem állnak közel. Ha valaki csak magyarul tud, egyetlen más nyelvet sem ért meg, illetve aki nem beszél magyarul, az – bármilyen legyen is az anyanyelve – nem érti meg a magyar beszélt és írott nyelvet sem.

Az Ausbau nyelveket ettől eltérően nem nyelvi (vagyis nem hangtani, nyelvtani és szókészlettani) tulajdonságaik, hanem sokkal inkább történeti, kulturális és politikai tényezők miatt tekintik önálló nyelvnek. Például a bizonyos fokig kölcsönösen érthető dán és norvégot, vagy a svédet és a dán nem azért tartják számon önálló nyelvekként, mert nyelvi szempontból jelentősen különböznek egymástól, hanem mert független államokhoz kapcsolódnak, és a beszélőközösségek ma ragaszkodnak ahhoz, hogy nyelvük önálló nyelv (Trudgill 2003: 11–12).

A világ számos táján azért nehéz pontos határvonalat húzni az Ausbau nyelvek közé, mert a szomszédos nyelvváltozatok úgynevezett dialektuskontinuumot alkotnak. A dialektuskontinuum területileg szomszédos nyelvváltozatok (dialektusok) láncolata: „Az areális nyelvészet szempontjából a dialektusok dialektuskontinuumokat alkotnak, amelyekben a dialektusok fokozatosan változnak faluról falura, várostól városig, egyik régiótól a másikig. A szomszédos vidékek dialektusai kölcsönösen érthetőek, ám minél inkább eltávolodunk a saját falunktól, annál nehezebb lesz a távoli településeken használt dialektusok beszélőinek megértése” (Kamusella 2009: 34). A dialektuskontinuumon belül filológiai, nyelvtudományi alapon lehetetlen pontosan eldönteni, hol ér véget az egyik, s hol kezdődik a másik

nyelv, mint ahogy azt sem, hogy másik nyelv kezdődik-e egyáltalán egy adott ponton. Éppen ezért azokon a területeken, ahol egymással Ausbau viszonyban álló nyelvek (és persze ezek változatai) használatosak, könnyen vita bontakozhat ki arról, hogy egyes régiókat mely nyelv hatóköre alá sorolják (Trudgill 1992). S ha „az államhatárok és a nyelvterületek nem esnek egybe – ahogy ez gyakran megесik szerte a világon –, az politikai feszültséggel és a politikai mobilizáció veszélyével jár” (Gal 2018: 30).

Dialektuskontinuumok a világ minden táján vannak, így természetesen Európában is (Chambers–Trudgill 1998). Ezeket a kontinuumokat Ausbau nyelvek tagolják önálló nyelvekre. Az Ausbau nyelvek esetében a nyelvek elhatárolása során a valamilyen szinten közös tulajdonságokkal jellemezhető nyelvváltozatok azon halmazát tekintik önálló nyelvnek, amely „az éppen releváns szinten elkülönül más nyelvváltozatoktól” (Sándor 2001: 37). Az *épp releváns szinten elkülönül* kitétel különösen fontos, mert jelzi: politikai, történeti és kulturális nézőpont függvénye, hogy egy adott nyelv/nyelvváltozat kapcsán mit emelnek ki. Politikai vagy egyéb célok és érdekek alapján vagy az egyezéseket és hasonlóságokat tarthatják meghatározónak, vagy épp ellenkezőleg, az eltérések válhatnak hangsúlyossá.

Nyelv és nyelvjárás elkülönítése, illetve a szomszédos Ausbau nyelvek egymástól való elhatárolása nem megy mindig egyszerűen és viták nélkül. Ha X közösség azt állítja az Y csoport által használt nyelvváltozatokról, hogy azok nem alkotnak önálló nyelvet, hanem X nyelvhez tartoznak dialektusként, akkor nem csupán Y nyelv létezését vitatják, hanem Y közösség azon jogát is, hogy saját, az X közösségtől eltérő identitását kifejezhesse (Trudgill 1992). „A nyelvek »dialektusnak«, »népnyelvnek«, »tájszólásnak« minősítése arra szolgál, hogy a hatalmat nem birtokló nemzetek önrendelkezésre irányuló követeléseit kizárják, arra hivatkozva, hogy esetükben hiányzik a nemzeti lét egyik feltétele, a teljesen kifejlődött nyelv. Így az állammal nem rendelkező nemzeteket vagy népeket társadalmilag fogyatékosnak, a nemzetközi színen pedig láthatatlan nemszereplőknek tekintik” – írja Phillipson és Skutnabb-Kangas (1997: 25).

Mindez fordítva is igaz. Amikor egy közösség tagjai azt állítják, hogy az általuk használt nyelvváltozatok a különálló Y nyelvbe szerveződnek, és nem az X nyelv nyelvjárásai, akkor ezzel egyúttal azt is kifejezésre juttatják, hogy azonosságtudatukban is különböznek az X csoporttól, és mint közösség is igényt tartanak a másság, a saját identitás kifejezésére, vagyis a szuverenitásra. A nyelvük önállósága mellett kiállók ilyenkor rendszerint nyelvi, nyelvrendszerbeli érveket (is) hoznak fel álláspontjuk alátámasztására, de ezek

az argumentumok sokkal inkább tükrözik a megváltozott kulturális és politikai identitást, mintsem egy nyelvtudományilag igazolható tény. Politikai tényezők is jelentősen befolyásolják tehát azt, hogy egy adott földrajzi területen hány külön nyelvet tartunk számon egy adott történelmi korszakban.

Az, hogy nyelvváltozatok bizonyos összességét önálló nyelvként kezelnek-e, vagy egy másik nyelv fennhatósága alá tartozó nyelvjárássokként, szoros összefüggést mutat az állami/nemzeti szuverenitással. A történelmi fejlődés egy pontján ugyanis a modern európai nemzetállamok egyik legfontosabb kelléke a saját, önálló kodifikált sztenderd nyelvváltozat (az úgynevezett irodalmi nyelv) léte lett. „Függetlenül attól, hogy egy állam milyen politikai rendszert választ, az állam és egy feltételezett nemzet kapcsolata gyakran egy irodalmi hagyománnyal bíró sztenderdizált nyelv médiumán, az egynyelvűség normáján és a nyelvi egység feltételezésén alapul a politikában. A feltételezett kulturális és nyelvi kapcsolat az állam legitimitásának egyik alapvető eleme” – írja erről Susan Gal (2018: 28).

Különösen igaz ez a megállapítás Közép-Európa esetében, ahol „az »igazi nemzetállam« a sajátos és egyedülálló hivatalos és nemzeti nyelvén keresztül határozható meg, amelyen nem osztoznak más nemzettel (emberek csoportjával) vagy államalakulattal. Ebben a gondolkodásmódban az ezen a nyelven beszélő lakosság nemzetté válik” (Kamusella 2016: 218). Nemcsak a „nemzet” konstruált fogalom ugyanis, hanem „a nyelv” is. „A nyelvek konstruálására, megváltoztatására vagy megsemmisítésére vonatkozó döntések alapvetően önkényesek, és mint ilyenek, politikai megfontolások diktálják őket”, s mindez Közép-Európában kiemelt jelentőséggel bír, „mivel ebben a térségben a nyelv a nemzetek és nemzetállamaik létrehozásának, legitimálásának és fenntartásának az egyetlen és meghatározó alapja” – írja Kamusella (2016: 2017).

Az irodalmi nyelv megalkotása, vagyis a normatív sztenderd kidolgozásának folyamata (a kodifikáció és sztenderdizáció) korántsem nyelvi vagy nyelvészeti szempontból vált fontossá. Garvin például a következőket írja az „irodalmi nyelv” (vagyis a sztenderd nyelvváltozat) funkciójáról: „A sztenderd azon funkciója, melyben egy beszélőközösség elkülönülő azonosságtudatát jelöli ki, egyértelműen fontos – saját sztenderd nyelvének kifejlesztésével a nyelvjárási közösség állapotából a nyelvközösség állapotába kerül, így különböztetve meg magát egy másik nyelvközösségtől, amely esetleg rokon és/vagy politikailag domináns. (...) A sztenderd elkülönítő funkciója gyakran kapcsolódik az autonómiára vagy függetlenségre irányuló politikai törekvésekhez” (Garvin 1998: 95–96). A nyelvi szuverenitás kérdése tehát

szorosan kapcsolódik a politikai, a nemzeti és az állami szuverenitás problémájához. Ez a probléma pedig közvetlen kapcsolódási ponttal rendelkezik ahhoz a kérdéshez, hogy milyen nyelven beszéltek/beszélnek és írtak/írnak a mai Kárpátalja területén élő szlávok Baleczky idejében. Az egységes sztenderd és a normatív helyesírás kidolgozása ugyanis különösen azon nyelvek esetében kulcskérdés, melyek önálló nyelvi státusza vita tárgyát képezheti. Tipikusan ilyenek például a szláv nyelvek (Moser 2011b: 111), ezeken belül is az ukrán és a ruszin.

A szláv nyelvek egymástól való elkülönítési nehézségeire jellemző, hogy *A szláv nyelvek hármass osztálya: nyelvészeti felfedezés, politikai termék vagy véletlen?* című angol nyelvű könyvében Kamusella (2005) meggyőzően érvel amellett, hogy a szláv nyelveket logikusabb és célszerűbb a megszokott három (keleti, nyugati és déli szlávok) helyett csupán két ágra, mégpedig északi és déli szlávra bontani, tekintettel arra, hogy a tradicionálisan keleti és nyugati szláv csoportra tagolt nyelvek között volataképpen annyi az eltérés, hogy a keleti ágba sorolt nyelvek beszélői a keleti kereszténység hordozói, és cirill betűs írást használnak, miközben a nyugatiak között számon tartott nyelveket beszélők a nyugati keresztény civilizációhoz tartoznak, és a latin betűs írásrendszert használják. Nyelvi, nyelvészeti szempontból a keleti és nyugati szláv nyelvek között éppúgy lehetetlen éles határt húzni, mint a délszláv dialektuskontinuum nyelvei között.

5. A nyelvek története

A fentiekből levonhatjuk a tanulságot, hogy nyelv és nyelvjárás egymástól való elkülönítése nem könnyű feladat, és azt is megállapíthatjuk, hogy a politikai célok és érdekek meghatározó szerepet játszanak abban, mit tekintünk nyelvnek, mit pedig „csak” nyelvjárásnak. De az is nyilvánvaló, hogy a magyar anyanyelvűek nem azért nem értik még a legközelebbi rokon nyelveik beszélőit sem, ha azok szintén saját nyelvüket használják, mert a magyar az Abstand nyelvek közé tartozik, hanem a magyar épp azért került az Abstand nyelvek csoportjába, mert ilyen tulajdonságokkal rendelkezik. Természetesen a szláv nyelvek kapcsán is igaz ugyanez: ezen nyelvek között nem azért áll fenn viszonylag jelentős kölcsönös érthetőség, mert Ausbau nyelvek, hanem pontosan amiatt kerültek az Ausbau nyelvek csoportjába, mert a közöttük lévő jelentős hasonlóság az egyik lényeges jellemzőjük.

Mi lehet az oka annak, hogy a szláv nyelvek közötti nyelvi távolság mértéke jóval kisebb, mint a magyar és (időben) legközelebbi rokon nyelvei, illetve areális szomszédjai között?

A magyar nyelv története úgy alakult, hogy a nyelv hordozói már viszonylag régen különváltak azoktól a csoportoktól, akikkel együtt közös alapnyelvet használtak; ez a különválás azt is jelentette, hogy a magyarok ősei térben, földrajzilag nagyon távol kerültek azoktól a csoportoktól, melyekkel korábban együtt éltek és közös nyelvet használtak. A különválás pedig egyben azzal is együtt járt, hogy a közvetlen társadalmi és nyelvi kapcsolatok is megszakadtak velük, és a nyelvi változások révén e nyelvváltozatok jelentősen eltávolodtak egymástól; idővel természetesen a különváló csoportok identitástudata is átalakult.

A magyar nyelv történetében ez a különválás sokkal korábban történt meg, mint a szláv nyelvek esetében (Kiss 2003: 16). Amint azt Zoltán András (2019: 28–29) leszögezi, „a magyar honfoglalás korában és a honfoglalást követő egy-kétszáz évben, vagyis a szláv–magyar érintkezések legintenzívebb szakaszában a szlávok még egy nyelvjárásiilag ugyan tagolt, de nagyjából egységes, ráadásul mind saját maguk, mind a külső megfigyelők által egységesnek tekintett nyelven beszéltek (...): a 9–11. században nem is voltak még kialakulva az egyes szláv nyelvek, a honfoglaló magyarság a felbomlófélben lévő késői ősszláv nyelvjárások beszélői közé ékelődött”. Trubetzkoy (1925) szerint a szláv nyelvek csak a 12. századtól tekinthetők teljesen önálló nyelveknek.

A szláv alapnyelv(ek) felbomlása tehát jóval később következett be, mint a magyar különválása a(z időben) legközelebbi rokon nyelvektől. Legalább olyan fontos továbbá az is, hogy a szláv alapnyelv több különálló nyelvre bomlása után az egyes nyelveket beszélő csoportok földrajzilag szomszédos régiókat népesítettek be, és közöttük a társadalmi, gazdasági, kulturális és nyelvi kapcsolatok nem szakadtak meg. Nem csoda hát, hogy a szláv nyelvek területe kiterjedt dialektuskontinuumot alkot, és ezen nyelvek – mint tipikus Ausbau nyelvek – között máig jelentős a kölcsönös érthetőség.

Az ukrán és a ruszin mint szláv nyelvek közötti határ meghúzását nehezíti az is, hogy „A ruszin, illetve latinizált változata (amelyet már a 11. századtól használnak a források), a rutén etnonima korábban a Kárpát-medence területével többé-kevésbé érintkező keleti szlávok első államának, a Kijevi Rusznak a lakóit jelölte. A 15. századtól azonban a ruszin/rutén szó mindenekelőtt a Litván Nagyhercegség, a lengyel-litván állam, valamint a Magyar Királyság területén élő ortodox hitű, keleti szláv dialektust beszélőkre vonatkozott” (Bottlik–Pete 2019: 262–263; lásd még Varga 2019).

Bár egy ideig az említett etnonimákat párhuzamosan, mintegy szinonimaként használták⁵, az „ukrán” [український] etnonima használata a korábbi „ruszin” [русин] vagy „orosz” [руський], illetve „kisorosz” [малорос] helyett a 19. század utolsó éveiben fokozatosan dominánssá vált (Magocsi 2007: 377, Nahorna 2008: 154–155, Jekelcsik 2010: 94–95). De erre csak a Magyarországon kívüli területeken került sor ekkor.

Az először 1913-ban megjelent, az ukrán történelmet tíz kötetben összefoglaló grandiózus műve első kötete bevezető részében Hrusevszkij munkája tárgyaként annak a népnek a történetét jelöli ki, melyre „ma ukrán nép néven gondolunk”, s melyet más néven „kisorosznak” [малоруським], „dél-orosznak” [південно-руським], „egyszerűen oroszoknak vagy ruszinnak” [просто „руським” або „русинським”] neveznek (Hrusevszkij 1954). A szerző szerint az ukrán [український] népnév a 19. században kezdett elterjedni, s a 20. század elejére fokozatosan szorította ki az egyéb megnevezéseket, ám a nyelvterület nyugati részein (Galíciában, Bukovinában és a Magyarországhoz tartozó területeken) még széles körben használatos volt a ruszin [руський] etnonima.⁶ Művének ebben az első kötetében Hrusevszkij amellet foglalt állást, hogy az ukrán nyelvet három államban (Oroszországban, Ausztriában és Magyarországon) beszélik. Szerinte akár önálló nyelvnek [язик], akár nyelvjárásnak [наречіє] tekintjük az ukránt, az tény, hogy nyelvváltozatai alapján elvonatkoztatható valamiféle nyelvi egység, melynek szélső változatai kétségtelenül nagyon közeliek a szomszédos szláv nyelvekhez: a szlovákhoz, a belaruszhoz, a lengyelhez és az oroszhoz, ám központi változatai egy sor fonetikai, morfológiai és szintaktikai jegyben térnek el ezen nyelvektől (Hrusevszkij 1954: 1). Álláspontja szerint tehát az Északkelet-Magyarországon élő szlávok az ukrán nép részei, és

⁵ Erre utal például több olyan nyelvten címe is, melyekben együtt, rokon értelműként fordul elő a *rutén* és *kisorosz*. Lásd például Lewicki 1834.

⁶ Ennek egyik példája, hogy az ungvári Proszvita által kiadott egyik szótár címében még 1928-ban is a *ruszin* szerepel. Ez egyértelműen kiderül például a szótárhoz írott előszóból: „A ruszin (kisorosz-ukrán) nyelv önálló irodalmi nyelv jogát a nyelvtudomány teljes mértékben igazolta. Csopej László 1883-ban kiadott és a m. kir. akadémia által jutalmazott szótárában erről bőven értekeztek és hivatkozással a legjelesebb filologusokra (Miklosics, Oszadsza, Ogonoszkij, A. Scleicher, Lavrovskij stb.) konstatálja, hogy »a ruszin nyelv önálló nyelv és nem lehet a nagyorosz nyelv dialektusának tekinteni«”. Lásd: *Magyar-ruszin szótár. Мадярьско-руський словарь*. Ungvár: Proszvita Társaság, 1928. Szerkesztette: Boksay Emil, Révay Gyula és Bracsajkó Mihály. Egy Lembergben 1904-ben megjelentetett helyesírás és szótár címe sem az *ukrán*, hanem a *ruszin* szót jeleníti meg: *Руска правопис зі словарем*. Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1904.

nyelvük is ukrán. Ám a magyarországi ruszinok/ukránok körében ekkoriban még az ukrán és a ruszin szinonim fogalom volt. A Csehszlovákiához tartozó Podkarpatszka Ruszban élő Volosin – aki nem sokkal később az ukrán irányzat központi figurája lett – egyik 1921-ben kiadott művében „a ruszinok legnagyobb költőjének”, illetve „orosz Petőfinek” nevezte Tarasz Sevcsenkot.⁷ A Kobzosnak is nevezett Sevcsenkot ma az ukrán nemzeti kultúra egyik legjelentősebb képviselőjének, illetve a modern ukrán irodalmi nyelv egyik legfontosabb megalapozójának tekintik (Moser 2012).

Bonkáló Sándor a következőképpen fogalmaz *A rutének (ruszinok)* címmel először 1940-ben megjelent kötetében: „A magyar közönség és a magyar oklevelek egész a XVIII. sz. végéig csak a kijevi, majd a halics-volhiniai fejedelemség lakosait nevezik oroszoknak. A moszkvai fejedelemség lakosainak muszka, moszkovita a neve. A kijevi, majd a halics-volhiniai fejedelemség lakosai magukat továbbra is ruszinoknak, a moszkvaiak rendszerint *ruszskijnak* nevezték. 1667-ben Kisoroszország nagyobbik része Nagyországához került, mire az Oroszországban élő ruszinok, hogy megkülönböztessék magukat a moszkvai ruszinoktól, illetve *ruszskije*-től, felvették az ukrán nevet és csak a halicsi és a magyarországi kisoroszkok maradtak ruszinok. Mivel pedig az ukránizmus a múlt században Gácsországban is tért hódított, a halicsi ruszinok a [19.] század végén szintén elvetették a ruszin nevet és ennek latinósított alakját, a rutént. Így századunkban már csak a kárpátaljai kisoroszkok nevezik magukat ruszinoknak, latinul és magyarul ruténeknek” (Bonkáló 1996: 58).

Említett műve első kötetének bevezető fejezetében, az alapfogalmakat és terminusokat tisztázó részben Hrusevszkij arról értekezik, hogy az ukránnak az orosz és lengyel nyelvhez való hasonlatossága mindkét nagy szomszédos népnek alapot szolgáltatott ahhoz, hogy vitassa az ukránok kulturális és politikai önállóságának tényét. A nyugati és északkeleti szomszéd államok gyakran úgy tekintettek az ukránságra, mint a lengyel vagy orosz nemzet provinciális etnográfiai csoportjára, s ezen nézetüket nemritkán tudományos, mégpedig nyelvészeti érvekkel igyekeztek alátámasztani. Különösen Oroszországban jellemző, írja Hrusevszkij, hogy az ukránt csupán az orosz nyelvjárásaként („на́речіє руського́ языка́”) tartják számon, s mellett érvelnek, hogy az ukránoknak „az orosz, azaz a nagy orosz irodalmi nyelv” („общеруського, себ то великоруського літературного́ языка́”) normáihoz kellene igazodniuk (Hrusevszkij 1954: 7–8).

⁷ „Найбільший поет русинов, руський Петевфі” – írja Volosin Sevcsenkóról (Volosin 1921).

A 19–20. század fordulóján kialakult magyar nyelvészeti álláspontot Bonkáló Sándor munkái tükrözik. A ma Kárpátaljához tartozó Rahón született nyelvész a következőképpen látta a kérdést: „Az orosz nyelvnek három fő dialektusa van, u. m.: a nagyorosz, fehérorosz és kisorosz. – A kisorosz nyelvet Oroszország déli részén, Bukovinában, Galiciában (Lembergig) s Magyarországnak Galiciával határos északkeleti felvidékén körülbelül 25 millió ember, hazánkban csaknem félmillió ember beszéli. Ez a kisorosz nyelv (hivatalos néven rutén) megőrizte az orosz típust, mégis sokban eltér a galíciai és ukrainai kisorosztól. Különböző rokon (tót, lengyel) és idegen (magyar, német) nyelvek hatása alatt fejlődött évszázadokon keresztül s ennek folytán több oly sajátos mutatót mutat fel, amely elválasztja az ukrainai s galíciai kisorosztól, de viszont meg is őrzött egy pár archaisztikus vonást, amelyet hiába keresnénk más szláv nyelvekben” (Bonkáló 1910: 3).

A Magyarország északkeleti periferiáján élő keleti szláv népesség nyelvével kapcsolatos magyar nyelvtudományi álláspont tehát ekkor az volt, hogy ezek a nyelvváltozatok bizonyos vonásaikban különböznek ugyan a Kárpátok túloldalán (tehát Magyarországon kívül) beszélt keleti szláv nyelvektől, de nem alkotnak azoktól különálló nyelvet. Ám a 20. század elején „a keleti vagyis orosz csoporthoz tartozó nyelvek egymáshoz való viszonya (...) nincs teljes pontossággal megállapítva. Igen sok oka van ennek. Már maga az »orosz« elnevezés is kétértelmű, a mi nagyban hozzájárul a kérdés bebogozásához. Egyrészt a nagyorosz, kisorosz és fehérorosz dialektusok összességét, másrészt a mai nagyorosz irodalmi nyelvet jelenti” – írja Bonkáló (1915: 81).

A *ruszin* terminus sokáig magában foglalta a Kárpátok mindkét oldalán élő szláv népességet és nyelvüket. A 19. század derekától egyre intenzívebbé váló nemzeti és nyelvi mozgalom a Kárpátok mindkét oldalán ekkor elsősorban arról szólt, hogy a keleti szlávok ezen csoportja az oroszoktól, illetve nyelvüknek az orosz nyelvtől való különbözőségét igazolja, s nem képezte részét a *ruszin* kontra *ukrán* identitásra, illetve nyelvre vonatkozó konfliktus. Pavlovskij 1818-ban Szentpéterváron kiadott grammatikájában például nem beszélt még önálló ukrán nyelvről, de olyan nyelvjárásként írta le a „kisorosz nyelvjárást”, amely a „tisztá orosz nyelvtől” megkülönböztethető jellegzetességekkel bír (Pavlovskij 1818).

Amióta – előbb a Szovjetunió belül létrehozott Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság (USZSZK), majd 1991 után a független Ukrajna révén – az ukránok államisággal rendelkeznek, az ukrán nyelv önállósága nem képezi érdemi vita tárgyát. Azóta vitatják azonban nagy vehemenciával az ukránok a különálló

ruszin nép és nyelv létét, arra hivatkozva, hogy a ruszinok az ukrán nép egyik etnográfiai csoportja, nyelvük pedig az ukrán nyelv egyik nyelvjárása.

A mai Ukrajnában a ruszin identitás megjelenését a provinciális nacionalizmus megnyilvánulásaként (Majboroda 1999), illetve potenciális konfliktusforrásként értékelik (Pancsuk 1995). A mozgalmat politikai indíttatásúnak (Balega 2010), a ruszinok törekvéseit Ukrajna integritását fenyegető szeparatizmusnak (Misanics 1999), a ruszinokat pedig pszeudokisebbségnek tekintik (Nahorna 2008: 310). A ruszin törekvések mögött gyakran az Egyesült Államok, Oroszország, Szlovákia, Csehország és/vagy Magyarország összeesküvő politikáját fedezik fel (Krivicka 2015: 132, Vidnyánszky 2017). Olyan elemző is akad, aki meggyőződéssel állítja, hogy a ruszin projektet valójában a Lengyelországban, Szlovákiában, Romániában élő ukrán nemzeti kisebbség asszimilációjának elősegítése, illetve az ukrán nemzetépítés kárpátaljai sikerének megtorpedózása érdekében gerjesztik és pénzelik külső erők (Belej 2017).

Mindebből jól látható, hogy az ukrán vagy ruszin kérdés megválaszolása egyáltalán nem egyszerű feladat. Már csak azért is, mert jól tudjuk, hogy bár megvan az elvi lehetőség arra, hogy a nyelvváltozatok közötti eltérések idővel új, önálló nyelv kialakulásához vezetnek (lásd akár a latin nyelv, akár a mai szláv nyelvek példáját), azonban „semmi alapja sincs annak a feltételezésnek, hogy két nyelvjárás, még ha erősen különböznek is egymástól, szükségszerűen két külön irodalmi nyelvvé fejlődik. (...) Európa bármely nagy irodalmi nyelve (francia, angol, olasz, német) olyan területen dominál, mely nyelvileg kevésbé egynemű, mint a keleti szláv etnikai csoport. Az al- és felnémet, vagy a Franciaország északi és Provence-i nyelvjárásai közötti különbségek, nem csupán erősebbek, de régebbiek is, mint az ukrán, a belarusz és a nagyorosz nyelvek különbségei” (Trubetzkoy 1952: 22). Az eltérések nem mindig vezetnek tehát nyelvi és politikai szuverenitáshoz, sőt a belaruszok esetleges feloldódása a nagyorosz etnikumban semmivel lett volna természetellenesebb, vallja Trubetzkoy, mint a szicíliaiak beolvadása az olasz, a bajorok eltűnése a német, vagy a provanszálók eltűnése a francia nemzetben (Trubetzkoy 1952: 22).

6. A dialektuskontinuum elemeinek kategorizálása politikai érdekek mentén

Egy-egy nyelv (legyen az akár Abstand-, akár Ausbau-nyelv) elemeinek összességét nyelvi vagy verbális repertoárnak (Linguistic/Verbal Repertoire) nevezik. A nyelvi/verbális repertoár az egyének vagy a beszélőközösségek különböző társadalmi kontextusaiban használt nyelv- és

stílusváltozatainak összessége (Gal 1987). A nyelvi repertoár halmaza tartalmazhat több nyelvet is, amelyeknek – természetesen – szintén több változata van (Gumperz 1964). A nyelvi repertoár egy (többé vagy kevésbé pontosan) meghatározott területen használt elemeit sorolhatjuk egyetlen nyelvhez (annak különféle változataihoz), de akár két vagy több nyelvhez (illetve azok változataihoz) is. Azokon a területeken, ahol a nyelvi repertoár elemeit több, egymással Ausbau viszonyban álló nyelv kodifikált és sztenderdizált változatai között osztják meg, vita alakulhat ki arról, hogy a nyelvi repertoár egyes halmazai melyik autonóm változat hatóköre alá sorolhatók (Kamusella 2009, Trudgill 1992). Pontosán ez történik az északi szláv dialektuskontinuum azon szakaszával, amelyen az ukrán és a ruszin osztozik: egyesek szerint ez a sáv teljes egészében az ukrán sztenderd (irodalmi nyelv) fennhatósága alá tartozik, mások viszont úgy vélik, hogy két nyelv (mégpedig az ukrán és ruszin) között oszlik meg.

Fentebb azt is láthattuk, hogy amikor ilyen vita alakul ki a nyelvi repertoár elemeinek felosztásáról, illetve a dialektuskontinuum adott szakaszának tagolásáról, akkor a politika dominanciák válnak meghatározóvá.

Az egykor volt Magyar Királyság északkeleti periferiáján élő, hagyományosan keleti szlávnak tekintett népesség etnikai és nyelvi kategorizációja régóta viták tárgya. A dualizmus kori magyarországi népszámlálások adatai szerint a Magyar Királyság lakosságán belül számosságában – a magyar, a román, a német, a szlovák, a horvát és a szerb közösség után – következő, a statisztikákban *rutén* megnevezéssel szereplő népcsoport az ország össznépességének mindössze 2,5%-át tette ki (Romsics 2010: 49). Ez a népesség kompakt módon Magyarország Galíciával határos északkeleti határai mentén elterülő vármegyékben élt: alapvetően Zemplénben, Ungban, Beregben, Ugocsában és Máramarosban. Ezt a területet Magocsi összefoglalóan *Carpathian Rus'* névvel illeti (Magocsi 2016). Ezekből a vármegyékből a ruszinok kisebb csoportját a 18. század közepén a Bánát és Bácska (a mai szerbiai Vajdaság) területére telepítették. Nagyobb, eredeti kibocsátó közösségük a Kárpátok gerincén túl élt; a két csoportot egyrészt természeti (a Kárpátok hegyei), másrészt (a Monarchián belül az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság közötti) politikai határ választotta el.

A nyelvek közötti határ megvonását geopolitikai kérdéssé tette az, amikor az ukrán/ruszin nyelvterület nyugati része (amely a vitatott nyelvi hovatartozású szláv népesség településterülete volt) felkeltette Oroszország nagyhatalmi érdeklődését. Nem véletlen, hogy a keleti szláv

dialektuskontinuum tárgyalt szakaszára az orosz nyelv fennhatóságát is igyekeztek kiterjeszteni. Így a 19–20. század fordulóján itt „három [nyelvi] irányzat alakult ki: az orosz, az ukrán és a kárpáti ruszin s ennek megfelelően ma három nyelven írnak: oroszul, ukránul és kárpáti ruténül. Igen éles és kíméletlen a harc az orosz és az ukrán irányzat között. A harmadik irányzat, mely a hazai népnyelvet és irodalmat akarja tovább fejleszteni, törpe kisebbséget alkot” – jellemezte a huszadik század eleji helyzetet Bonkáló (1935: 62).

A három irányzat – mondhatnánk, természetesen – nem azonos módon vélekedett arról, hogy az adott területen beszélt nyelvváltozatok mely „irodalmi nyelv” felségterületéhez tartoznak: az oroszhoz, az ukránhoz, esetleg egy önálló kis szláv nyelv, a ruszin uralja ezt a szakaszt (Moser 2011c). Az első világháború előtt a magyar kormányzat nem különösebben foglalkozott azzal, hogy az ország északkeleti periferiáján élő, jórészt szegény és elmaradott szláv népesség milyen nyelvet beszél. A „nagy háború” után a terület jelentős része az újonnan alakult Csehszlovákiához került Podkarpatszka Rusz néven. A csehszlovák hatóságok a terület megszerzése utáni első időszakban mind az ukrán, mind az orosz irányt támogatták a magyarbarátnak tekintett ruszin mozgalommal szemben (Brown–Maxwell 2016). Az alapvető prágai hozzáállás azonban – a vidék szűk értelmiségi körében dúló nyelvi polémiák ellenére – a be nem avatkozás elve volt (Csernicskó 2013: 134–156, 360–375). Az 1930-as évek végére a dialektuskontinuum Csehszlovákiához tartozó szakaszán az ukrán nyelvi irányzat került döntő fölénybe (Csernicskó 2019), amit részben az is erősített, hogy a Kárpátaljával szomszédos Galícia a Szovjetunió részeként az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság része lett.

Amikor a nemzetközi geopolitikai események alakulása révén – az ott használt verbális repertoár elemeivel együtt – a dialektuskontinuum vitatott szakaszának nagy része (elsősorban mai Kárpátalja déli, magyar többségű sávja az 1938. november 2-i első bécsi döntés, a jóval nagyobb kiterjedésű, nagyrészt szlávok lakta északi és keleti része pedig az 1939. március közepén indított katonai hadművelet eredményeként) Csehszlovákiától ismét Magyarországhoz került, Budapest számára hirtelen fontos kérdéssé vált, hogy a régióban használatos szláv nyelvváltozatok mely nyelv részei. Baleczkynek a jelen írás elején említett és idézett munkái nagyrészt ebben az időszakban keletkeztek.

A vidék stratégiai jelentőségét igazolja, hogy az 1938 és 1944 közötti időszakában Magyarországnak csupán egyetlen olyan régiója volt, amely

közigazgatásilag nem tagolódtott be a vármegyerendszerbe, hanem területi különállást élvezett: az országhoz 1939 tavaszán visszacsatolt, többségében ruszinok lakta vidék, korabeli hivatalos nevén a Kárpátaljai Kormányzóság. A közigazgatási egység különlegessége nemcsak adminisztratív besorolásában rejlett, hanem abban is, hogy ez az egység „deklaráltan nemzetiségi területet fedett le” (Fedinec 2015: 121).

A régió közigazgatása a 6.200/1939. sz. miniszterelnöki rendelet⁸ alapján folyt, s ez vezette be a régió hivatalos kétnyelvűségét is (Botlik 2005). A miniszterelnöki rendelet 11. § (1) pontja szerint „a kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz”. A (2) bekezdés kinyilvánítja, hogy „A törvényeket hiteles fordításban magyar-orosz nyelven is ki kell adni”. Teleki Pál miniszterelnök egy 1939. augusztus 2-án kelt levelében így fogalmazott: „Szem előtt kell tartani általában, hogy Kárpátalján a magyar-orosz nyelv nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv. A nyelvkérdést gyakorlati kérdésnek kell tekinteni és semmi körülmények között sem szabad belőle politikumot csinálni.”⁹ Ezt a hivatalos kétnyelvűséget megerősítette az 5800/1939.¹⁰ és a 14500/1939.¹¹ számú miniszterelnöki rendelet is.

A hivatali kétnyelvűség bevezetése, a kétnyelvű közigazgatás mindennapi alkalmazása azonban a felszínre hozta a helyi szláv értelmiséget hosszú ideje megosztó nyelvi kérdést. A hatóságoknak ugyanis dönteniük kellett arról, hogy mit tekintenek a magyar mellett a régió második államnyelvének: a (nagy)orosz vagy az ukrán (kisorosz) nyelvet, esetleg egy, a helyi szláv nyelvjárásokra alapozott irodalmi nyelvváltozatot. Magyarul: dönteni kellett arról, konkrétan mit is takar a Kárpátalja közigazgatását szabályozó miniszterelnöki rendeletben megnevezett „magyar-orosz nyelv”.

⁸ A m. kir. minisztérium 1939. évi 6.200 M. E. számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület ideiglenes rendezéséről. *Magyarországi Rendeletek Tára Hetvenharmadik évfolyam, 1939.* Budapest: Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1940. 855–863. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1939/?pg=996&layout=s

⁹ Egyed-iratok. MTA Kézirattár. Ms 10.734/15.

¹⁰ A m. kir. minisztérium 1939. évi 5.800 M. E. számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területekre vonatkozó igazságügyi szervezeti rendelkezésekről. *Magyarországi Rendeletek Tára, Hetvenharmadik évfolyam, 1939.* Budapest, 1940, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 867–874. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1939/?pg=996&layout=s

¹¹ A m. kir. minisztérium 1939. évi 14.500 M. E. számú rendelete a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területekre vonatkozó igazságügyi szervezeti rendelkezésekről. *Magyarországi Rendeletek Tára, Hetvenharmadik évfolyam, 1939.* Budapest, 1940, Magyar Kir. Belügyminisztérium, 1002–1003. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_RT_1939/?pg=996&layout=s

A magyar nyelvpolitika a régióban vetélkedő három nyelvi irányzat közül egyértelműen az akkoriban magyar-orosznak nevezett ruszin orientációt támogatta, tűrte az orosz irányt, és akadályozta az ukrán mozgalom tevékenységét.

7. A ruszin nyelv és nép mint politikai érdek

Joggal merülhet fel a kérdés: miért volt érdeke a korabeli magyar kormánynak, hogy az orosz és ukrán irányzattal szemben megerősítse az önálló ruszin nép és nyelv eszméjét? A választ a geopolitikai helyzetben kell keresnünk.

„A magyar kormányzat politikai okokból természetesen az ukránizáló gondolat ellen van” – írta Kozma Miklós (2009: 254), a régió kormányzói biztosa. Nem véletlen hát, hogy a magyar nemzetiség- és nyelvpolitika célja az önálló ruszin nép megteremtése volt. Kozma 1941. május 1-én egy beszédében kijelentette: „a Kárpátalján élő ruszin nép nem nagyorosz, nem ukrán, hanem tisztán és kizárólag ruszin” (idézi Fedinec 2002: 373).

Kozma *A ruszinszkói kérdés* címmel 1938-ban írott kéziratában arra is megtaláljuk a választ, mi célból tartotta kívánatosnak Magyarország az önálló ruszin nép gondolatát: „A ruszin-magyar kapcsolat bástyát és védelmet jelent az orthodox és pánszláv politikai nyomás ellen, életképesé teszi Ruszinszkót és erősebbé Magyarországot. (...) A pánszláv gondolattal szemben alkalmazott divide et impera elv egyenesen megkívánja, hogy a nem ukrán ruszin nép ne csatoltassék egy újonnan alakítandó Ukrajnához, mert a Kárpátoktól délre fekvő földrajzi helyzetre való tekintettel ennek a hatszázézes kis népnak és területnek Ukrajnához való csatolása a kezdő állami életét élő Ukrajnát azonnal hatalmas és a Duna völgyébe belejátszó európai tényezővé tenné” (idézi Botlik 2005: 59).

Kozma *Az ukrán kérdés Kárpátalján* című munkájában pedig ezt olvashatjuk: „Magyarországnak nem érdeke semmiféle divergáló politika, tehát a kárpátaljai rutén népet, mely történelmi, földrajzi és vallási okokból különélő kisebb népcsoport, nem akarja sem nagyorosz, sem ukrán irányban fejleszteni, mert mindkét irány politikailag egyaránt a határon túlra tendál. Földrajzi adottságok, gazdasági érdekek, valamint az a körülmény, hogy az északi szláv népek közül a lengyel mellett a rutén nép az, amely katolicizmusa révén teljesen nyugati orientációjúvá lett, meg akarja tartani különálló népi és vallási mivoltában, úgyhogy jövőjét és boldogságát a Kárpátoktól délre keresse” (Kozma 2009: 248–249).

A térség szláv népekkel kapcsolatos politikájának helyzetelemzése után írásában Kozma egyértelműen kijelöli a magyar álláspontot. „Ez az álláspont pedig az, hogy a rutén nép nem nagyorosz és nem ukrán, öncélú, bár kisszámú, de önálló vallással, népi érdekekkel bíró, nyugat felé orientált egyházi kapcsolatú szláv nép, amelynek egyetlen érdeke, hogy önmaga népi érdekeit kifejelesztve tényező maradhasson. Mihelyt ukrán vagy nagyorosz, eltűnik egy nagy tengerben és népi léte megszűnik. E népi érdeke teljesen fedi a magyar politikai érdeket, mert ez a pont a rutén népet a Kárpátok koszorúján belül Magyarországhoz csatolva tartja anélkül, hogy egyéniségéből, vallásából, nyugati orientációjából kivetkőztetné” (Kozma 2009: 251).

A magyar állami érdekekkel ellentétes volna egy független Ukrajna megalakulása, vallotta a kor nemzetközi politikájában és a diplomáciában is otthonosan mozgó Kozma, hiszen egy független ukrán nemzet „30 millió felüli tömegével befolyást gyakorol a szomszédos Kárpátaljára és azonnal vonzó hatást kezd kifejteni”. Ebben a helyzetben a magyar kormányzat elvileg a nagyorosz irányt is támogathatná, veti fel a lehetőséget az elemző, majd el is veti ezt az utat. „A magyar kormány a Szent István-i állameszme, a rutén nép és a görög katolikus vallás érdekében egyaránt azt a politikát igyekszik csinálni, hogy a rutén nép eredeti önállóságában és vallásában megmaradjon, és ami pravoszlávia itt kialakult, azt visszaterelje a görög katolikus egyház kebelébe. Ennek a gondolatnak és keresztülvitelének legnagyobb ellensége az ukrán politika” (Kozma 2009: 254).

8. A ruszin irodalmi nyelv: sztenderdizáció és kodifikáció

Az önálló népnek azonban a „recept” szerint hozzávalója egy saját, önálló irodalmi nyelv is. A kis ruszin nemzet önállóságának megteremtésében ezért természetesen kiemelt szerep jutott az önálló ruszin nyelv sztenderd (irodalmi) változata kidolgozásának. Ennek jegyében fogalmazódott meg egy új ruszin grammatika kidolgozása, mely alapjául szolgálhat a nyelvi sztenderdizációnak és kodifikációnak.

1940 nyarán Ungváron, a kormányzói biztosság kiadásában jelent meg a fentebb vázolt geopolitikai célokat kiszolgálni hivatott nyelvtan.¹² Az akkori kormányzói biztos, báró Perényi Zsigmond Teleki Pál miniszterelnöknek írott levelében úgy vélte, a grammatika „egyrészt megszünteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot (melyet a cseh kormány sokszor mesterségesen szított), s így ruténjeinknek lehetőséget ad

¹² *Грамматика угорорусского языка для средних учебных заведений*. Ungvár, 1940, Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal. 114 p.

arra, hogy a maguk anyanyelvét egységesen fejlesszék tovább, másrészt akadályt emel a külföldi (ukrán, nagyorosz) nyelvek használata következtében érezhető elidegenedő hatásnak is” (idézi Botlik 2005: 37).

A számos szakmai kritikát kapott grammatika (Moser 2011a) azonban sem a sztenderdizáció és kodifikáció, sem pedig az iskolai nyelvoktatás problémáit nem oldotta meg. Ennek egyik legfőbb oka, hogy az általa kodifikált nyelvváltozat – csakúgy, mint a korszakban ruszin nyelven megjelent legtöbb írásmű nyelvezete – alig valamiben különbözött az orosz irodalmi nyelv normáitól (Káprály 2003). Néhány helyi nyelvjárási elem beemelése mellett a legfőbb különbséget az jelentette az orosz nyelvű szövegekhez képest ebben a műben, hogy az 1918-ban befejeződött orosz helyesírási reform előtti ortográfiát használta (Káprály 2008). A grammatika tehát a régióban beszélt szláv nyelvváltozatoktól viszonylag távoli változatot konstruált, amivel nem voltak megelégedve a helyi értelmiségiek (Oficinszkij 2010). Nem meglepő ezek után, hogy gyorsan egy újabb ruszin nyelvten látott napvilágot Kárpátalján.

1941-ben jelent meg Harajda János *Грамматика руського языка* című új grammatikája.¹³ A nyelvkérdés politikai súlyát jelzi, hogy elkészülését Kozma Miklós személyes odafigyelésével tüntette ki. Sőt, visszaemlékezések szerint a kormányzói biztos javaslatára került be a ruszin ábécébe egy újabb (a 34.) betű: a „ѣ” [йор] (Oficinszkij 2010: 180). Kortársak arról számoltak be, hogy a nyelvten előkészületeinek során Kozma arról érdeklődött a szerzőnél, nem fog-e túlzottan hasonlítani a grammatika által kodifikált nyelvváltozat az orosz vagy az ukrán nyelvre. A valószínűleg nem túl meggyőző válasz után a kormányzói biztos azt is megkérdezte, megvan-e a keménységet jelölő „ѣ” írásjel az orosz, illetve az ukrán helyesírásban, s miután nemleges választ kapott, akkor javasolta Kozma ennek a betűnek bevezetését a ruszin ortográfiába, erősítendő a különbséget a ruszin és a két közeli rokon nyelv között (Dzendzelivszkij 1993).

A ruszin nép és nyelv önállóságának megteremtése kiemelt célja volt a magyar állam erkölcsi, politikai és pénzügyi támogatását élvező, 1941. január 26-án Ungváron, a kormányzósági palota közgyűlési termében alapított Kárpátaljai Tudományos Társaságnak (KTT) is.¹⁴ A KTT feladatairól Kozma

¹³ ГАРАЙДА, ИВАНЬ: *Грамматика руського языка*. Ungvár, 1941, Kárpátaljai Tudományos Társaság. 143 p.

¹⁴ A Ruszin Akadémiaként is emlegetett KTT a vidék neves tudósait (elsősorban a történészeket, nyelvészeket, irodalmárokat és néprajzkutatókat) tömörítette. A társaság működésének rövid ideje alatt (1944-ben, a szovjet csapatok Kárpátaljára

így írt 1941. január 11-én Teleki Pál miniszterelnöknek címzett levelében: „a Szent István-i állameszme jegyében nem fogadható el kifelé paternáló sem ukrán, sem nagyorosz mozgalom, és a magyar állameszme a rutén népi eszmét fedi, sőt annak egyetlen biztosítéka, és éppen ezért a rutén népi gondolat fejlesztendő ki. Ezt lesz hivatva szolgálni a tudományos társaság is, de előre hangsúlyozom, hogy a kérdés a lehető legnehezebb, mert a mai rutén intelligencia vagy ukránul, vagy nagyoroszul ír, a nép előtt tulajdonképpen érthetetlen nyelven, és attól nehezen akar megválni” (Kozma 2009: 268).

A KTT alakuló ülésén Kozma kijelentette: az állam erkölcsi és anyagi támogatásával létrehozott testület feladata „a ruténség önálló, népi gondolatának, népi öncélúságának, sajátos kultúrájának és nyelvének szolgálata nyílt és egyenes úton, politikai és kulturális mellék-célok nélkül”.¹⁵ A kor neves szlavistája, Bonkáló Sándor a KTT folyóiratának első számában *A ruszin irodalmi nyelv* címmel közölt tanulmányában kijelentette: „A ruszin irodalmi nyelv kérdésének megoldása a Kárpátaljai Tudományos Társaság egyik legsürgősebb és egyben legnehezebb feladata” (Bonkáló 1995: 28).

A KTT céljairól a legmagasabb politikai körökben sem lehettek kétségek. „Néhai Kozma kormányzói biztos (...) megalapította a Kárpátaljai Tudományos Társaságot, amelynek nagy hivatása volna, sőt van is, szolgálja is ezt a hivatást: a népi rutén kultúra szerves fejlesztését, mellyel a rutén kultúrát függetleníteni kell a pánruszizmus, vagy pánukránizmus idegen szellemétől. A pánszlávizmus veszélyére rámutatni itt felesleges, de azt hiszem, a Kárpátok keleti részén ma minden olyan tekintet, amely a Kárpátokon túlra néz, a pánszlávizmus veszélyén túlmenően a bolsevizmus többlet veszélyét is magában rejti” – hallhatták Budapesten az Országgyűlés Felsőházának tagjai Kass Albert képviselő felszólalását 1943. december 16-án.¹⁶ „Ma Kárpátalján a kormány támogatásával egy tudományos társaság működik, amelynek az a feladata, hogy véglegesen rendezze a rutén nyelvi kérdést, fejlessze a népi nyelvet irodalmi nyelvvé s végül zárja le egyszersmindenkorra a csehek által mesterségesen szított nyelvi harcot” –

érkezésével szűnt meg) jelentős szerepet játszott a régió tudományos és kulturális életének felpezsdítésében, a közművelődésben. A KTT 1941 és 1944 között megjelenő *Зоря-Найнал* című kétnyelvű tudományos folyóirata mellett 92 kötetet adott ki. Ezenkívül kéthetente jelent meg lapja *Литературна Недѣля* [Irodalmi Vasárnap] címmel, 3000 példányban.

¹⁵ A kormányzói biztos beszéde megjelent a *Зоря-Найнал* című folyóirat 1941. évi 1-2. számában (6-14. p.).

¹⁶ Felsőházi Napló, 1939. IV. kötet. 125. p.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_FN-1939_04/?pg=123&layout=s

hangzott el Kricsfalussy-Hrabár Endre kárpátaljai képviselő beszédében az Országgyűlés Felsőházában 1943. december 20-án.¹⁷

A maga is ruszin származású Hodinka Antal, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a KTT első elnöke kijelentette: „meg kell teremteni a ruszin nép olyan sajátos irodalmi nyelvét, amely sem a nagyorosz, sem az ukrán nyelvre, hanem az itteni nép között évszázadok során kifejlődött ruszin népi nyelvre támaszkodva alakulhat ki”. A történészként és nyelvészként egyaránt ismert Hodinka meggyőződése szerint „helytelen és merész mondóka azt állítani, hogy az itteni ruszin népnek 4 vagy 5 nyelvjárásra tagozódó parasztnyelvéből nem lehet irodalmi nyelvet fejleszteni” (Udvari szerk. 1992: 114).

A ruszin irodalmi nyelv kimunkálásának jelentőségét jelzi, hogy a KTT első kiadványa a Harajda féle grammatika volt. Megjelenését követően elvileg ez a nyelvtan szolgált alapjául az úgynevezett „magyar-orosz” (vagy ruszin, rutén) nyelven készülő hivatali szövegeknek, és a lapok, folyóiratok többségének is (Pop 2001: 428). A nyelvtan azonban a hozzá fűzött remények ellenére sem oldott meg minden nyelvi problémát, mert a helyiek egy része az iskolákban, az újságokban, a különböző kiadványokban továbbra is az orosz nyelvet, vagy leginkább annak helyi nyelvjárási elemekkel vegyített változatát használta (Plišková 2008: 54). Az elemzések alapján azonban megállapítható, hogy a kormányzói biztos hivatala által két nyelven (magyarul és magyar-oroszul vagy ruszinul) kiadott *Kárpátaljai Közlöny* című hivatalos hetilap nyelvezete nem tudott szabadulni az erős orosz nyelvi hatástól (Fedinec-Csernicskó 2016). Szuhonyak (2016) pedig azt mutatja be korabeli szépirodalmi szövegek nyelvhasználatának filológiai elemzése alapján, hogy a KTT-hez csapódott helyi írók, költők, szerkesztők, kutatók közül többen is – a társaság ruszin irányvonala ellenére – továbbra is korábbi meggyőződésük szerint írtak. Így az 1939 és 1944 közötti időszak azzal a paradoxonnal jellemezhető, hogy bár a Kárpátaljai Kormányzóság hivatalos politikája a ruszin nyelvi irányzatot támogatta, mind az ukranofil, mind pedig a ruszofil irányzatok képviselői zavartalanul használhatták publikációikban az általuk preferált nyelvváltozatot (Káprály 2008, Moser 2016).

A fent vázolt nyelvpolitikai irány kijelölése mögött Magyarország stratégiai, politikai érdekei húzódtak meg: a magyar politikai törekvések számára előnyös volt egy önálló kis szláv nép, amelynek az orosz és ukrán nemzettudattól eltérő identitása megerősítéséhez szükség volt egy önálló

¹⁷ Felsőházi Napló, 1939. IV. kötet. 221. p.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_FN-1939_04/?pg=123&layout=s

ruszin sztenderd (irodalmi nyelv) kialakítására. Ennek érdekében Magyarország erkölcsileg, politikailag és anyagilag is jelentősen támogatta a helyi értelmiségiek ez irányú törekvéseit, elsősorban a KTT megalapításával. A KTT fennállásának rövid időszaka alatt jelentős eredményeket ért el a vidék tudományos és kulturális életének felpozícióterésén, ám a ruszin irodalmi nyelv kimunkálásának és kodifikálásának hosszadalmas munkáját nem tudta maradéktalanul véghezvinni.

9. Minek nevezzék?

A nyelvi hovatartozás körüli viták mellett magának a népnek a megnevezése is sem egységes. Attól függően, kik, mikor és hol írnak, beszélnek e népcsoportról, több elnevezéssel szokás illetni őket: *ruszinok*, *rutének*, *ruthének*, *rusznyákok*, *rusznákok*, *kárpát-oroszok*, *kárpát-ukránok*, *magyaroroszok*, *magyar-oroszok*, *kisoroszok*, *ukránok*, de az *ukrán/ruszin* vagy *ruszin/ukrán* megnevezés is előfordul. Érdeemes áttekinteni, milyen állásponton voltak a Kárpátaljai Vajdaság (azaz a ruszin autonómia) terve apropóján a miniszterelnökségi vitákban az érintett nép nevével kapcsolatban a résztvevők 1939-ben. A vitába bevont szakértők megszólalásából egyértelműen kiviláglik, hogy a politikai megfontolások prioritást élveztek bármilyen egyéb szemponttal szemben.

A szláv többségű északkeleti régió katonai úton történő visszaszerzése után Horthy Miklós még kárpátorosznak nevezte Kárpátalja szláv népességét a vidék számos településen kihelyezett falragaszokon (Csernicskó–Fedinec 2014: 133). Egyed István, Teleki Pál miniszterelnöknek a kárpátaljai vajdaság ügyeinek közben tartásával megbízott jogásza viszont már így foglalta össze a miniszterelnökségi üléseken a Kárpátalja népének megnevezésével kapcsolatban elhangzott véleményeket: „A világháború előtt és alatt általában a rutén elnevezés volt a hivatalos. A[z 1918. évi Ruzska Krajna] néptörvény ’ruszin (rutén)’ megjelölést használ. A cseh-szlovák uralom alatt jött szokásba az orosz, kisorosz szóhasználat, de újabban az ukrán elnevezést is be akarják csempészni. [...] A nép elnevezés szempontjából a nemzetközi helyzetnek is jelentősége lehet. Amiképpen már csak Lengyelországra való tekintettel is, vagy egy esetleg létesülő Ukrajna miatt nem lenne kívánatos az ukrán szó használata, – véleményem szerint éppúgy megfontolandó az orosz szónak valamilyen változatban való alkalmazása is. Nekünk azt kell kidomborítani, hogy ez a nép egy teljesen külön nyelvet beszélő, más népektől független nép, s ebből a szempontból a háború előtti rutén elnevezésnek sok előnye van; rutének ti. más országokban nincsenek. A magyar-orosz elnevezés viszont a magyar néppel való testvériséget juttatja kifejezésre.” Majd – mintegy

szintézisbe foglalva az elhangzottakat és lezárva a vitát – hozzátette: „Ez a kérdés is tulajdonképpen el van döntve. Az 1939./VI. tc. ugyan csak Kárpátalja lakosairól beszél, de a 6.200/1939. M. E. rendelet már a magyar-orosz elnevezést használja.”¹⁸

A „magyar-orosz” kifejezés azonban nem volt egyértelműen elfogadott az országos politikusok körében sem. Bródy András, Podkarpatszka Rusz első autonóm kormányának egykori miniszterelnöke, a magyar parlamentbe meghívott képviselő 1939. december 7-én tartott parlamenti beszédében hol „magyarorosz”-nak, hol „rutén nép”-nek nevezte azokat, akiket az Országházban képvisel.¹⁹

Korláth Endre Kárpátaljáról behívott országgyűlési képviselő a Képviselőház 1939. december 1-jei ülésén így fogalmazott: „Északkeletén az Erdőskárpátokban él az a nép, amelyet a legutóbbi ideológia szerint magyaroroszoknak mondanak. (Egy hang a balközépen: Mi csak ruszinnak mondjuk!) Én a magyarorosz kifejezést nagyon szerencsésnek tartom és rögtön megmagyarázom, hogy miért. Ezt a szót tulajdonképpen nem most találták ki, ez a szó Moszkvában, Pétervárott és általában az Oroszbirodalomban régen ismert, uhroruszinnak mondták. (Egy hang a balközépen: Ha ragozzuk, akkor uhroruszi!) [...] A magam részéről csak annyit akarok mondani, hogy ezt a szót: magyarorosz, nagyon szívesen látom és pedig egyszónak írva, mert én azt a magyaroroszot akarom látni és üdvözlöm testvéreként, aki egytestben és egylélekben magyar is és orosz is, vagy orosz is és magyar is együtt, nem elválasztójellel, nem összekötő jellel, mert az az összekötő jel már veszedelmes lehet. Az lehet két milliméter, de lehet 350 kilométer is, lehet olyan összekötőjel, amelynek első része a magyar Budapesten, a második része pedig az orosz Verhovinákon nyilvánul meg. Nekem olyan magyaroroszra van szükségem, aki magyarorosz maga egy összetett szóban, vagyis egytestben egylélekben magyar is és orosz is együtt. (Gürtler Dénes: Szóval rutén! – Derűltség.)”²⁰

¹⁸ Egyed-iratok. MTA Kézirattár. Ms 10734/23.

¹⁹ Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. III. kötet. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság Könyvnyomdája, 1940. 771–775. old. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_03/?pg=0&layout=s

²⁰ Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. III. kötet. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság Könyvnyomdája, 1940. 587. old.. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_03/?pg=0&layout=s

Kaminszky József – szintén meghívott felvidéki képviselő – a Felsőházban 1939. december 14-én tartott beszédében szinonimaként használta a *magyar-orosz* és a *ruszin* etnonimát: „a magyar-orosz nép, vagy ahogy nevezni szokták, a ruszin nép”.²¹ Homicsko Vladimir meghívott kárpátaljai képviselő a Képviselőházban 1940. november 12-én tartott beszédébe pedig így kiabáltak bele: „A másik dolog az orosz nyelvhasználat, (vitéz Zerinváry Szilárd: Orosz vagy magyarorosz? – Palló Imre: Olyan nincs!) Az orosz nyelv használata azért is fontos, mert mi oroszok zárt területen lakunk.”²²

R. Vozáry Aladár kárpátaljai képviselő az Országházban 1942. november 26-án megtartott beszédében a következőket mondta el a kárpátaljai szlávok megnevezéséről:

„Legyünk megértőek és tapintatosak a nemzetiségekkel szemben, például ne nevezzük a, tótokat tótoknak. Ők érzékenyek erre, bár szerintünk nincs igazuk, mert mi a »tót« kifejezéssel nem akarjuk Őket lekicsinyelni, de ha ők azt sértésnek érzik és a fellángolt nemzeti öntudatuk azt kívánja, hogy szlovákoknak nevezzük őket, nevezzük őket szlovákoknak. (Úgy van! a balközépen;) Tessék elhinni, hogy ezzel egy nagy tüskét húzunk ki. Ugyanúgy ne akarjuk a ruszint ruténnek vagy magyarorosznak, kárpátorosznak nevezni, ez mind idegen. A magyarorosz kifejezés a szentpétervári akadémia találmánya, Petroff professzor volt az, aki 1911-ben úgy definiálta a magyarországi ruszinokat, hogy »ugro-ruszkij narod«. Azt akarta kifejezni vele, hogy magyarországi orosz. A ruszin magát nem nevezi sem oroszoknak, sem ruszkioknak, sem ukránnak, hanem ruszinnak, ezzel akarja magát megkülönböztetni minden oroszától, tehát a határainkon túl levő, ránk nézve veszedelmes oroszától, mind pedig attól a kalandor társaságtól, amely itt nálunk ukránnak kezdte nevezni magát. Nevezzük őket tehát úgy, hogy az nemzetiségi érzületüknek megfelel, ahogy ők magukat nevezik, ahogy ők magukat himnuszukban aposztrofálják. Semmi bajunk sem lesz belőle, ellenben a ruszin érezni fogja, hogy mi közeledést keresünk feléje.”²³

A képviselőnek abban mindenképp igaza van, hogy a *magyarorosz* vagy *ypopyцckyy* (akár kötőjellel, akár anélkül írjuk) nem az 1930-as évek leleménye. A 19. század végén több olyan kiadvány jelent meg, amelyek

²¹ Felsőházi napló, 1939. I. kötet. 158. old.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_01/?pg=0&layout=s

²² Képviselőházi napló, 1939. VII. kötet. 255. old.

https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_07/?pg=0&layout=s

²³ Képviselőházi napló, 1939. XVI. kötet. 1942. november 20. – 1943. április 12. 292–293. old. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_16/?pg=301&layout=s&query=rut%C3%A9n

címében már szerepelt ez az etnonima (lásd pl. Duliskovics 1874, Fejercsak 1888, Kupcsanko 1897). Volosin első nyelvтанainak címében is ez a népnév szerepelt a 20. század legelején (Volosin 1901, 1906).

A kis szláv nép és nyelvének megnevezése azonban jól láthatóan fontos geopolitikai vitatémává vált a korabeli Magyarországon. Érdekes, hogy a magyar hatóságok később a fentiek ellenére a magyar-orosz népnév helyett a rutént, ruszint kezdték el használni. Jelzi ezt, hogy az 1940-ben Ungváron megjelent ruszin grammatika címében még a *magyaroros* népnév szerepelt²⁴, az egy évvel később ugyanitt kiadott nyelvtan²⁵ címéből már eltűnt ez az etnonima.

Botlik (2011) szerint miután a Szovjetunió a Molotov–Ribbentrop paktum nyomán lerohanta Kelet-Lengyelországot (benne a Kárpátaljával is szomszédos mai Nyugat-Ukrajnát), 1939. szeptember 27-én közös szovjet-magyar határszakasz lett Kárpátalja határán, s ezután Magyarországnak a ruszin nép és nyelv önállóságát támogató politikáját jobban szolgálta egy olyan etnonima, mely nem tartalmazza az „oros” utótagot.

Vajon elítélendő-e a magyar kormányzatnak az 1940-es évek első felében folytatott tevékenysége? Tekinthejtük-e példátlan beavatkozásnak egy nép és nyelv életébe mindazt, amiről a fentiekben olvashattunk? Nos, egyáltalán nem. A nyelvpolitika korántsem egyenlő a nyelvhasználat jogi szabályozásával, sokkal több annál: a nyelv és nemzet, a nyelv és identitás, a nyelv és az államiság szoros kapcsolatából adódóan ideológiai tartalommal telített fogalom. A nyelvpolitika a nyelvhasználat, a nyelvi folyamatok és a nyelvről alkotott elképzelések olyan szándékos, politikai céloktól vezérelt, ideológiailag determinált befolyásolása, amely elősegítheti bizonyos, nyelvileg (is) meghatározható csoportok politikai, társadalmi, gazdasági és/vagy kulturális dominanciájának megszerzését és újratermelését, a nyelvi és társadalmi hierarchikus viszonyok megerősítését vagy átalakítását. Eszközei között szerepel a nyelvi kodifikáció és sztenderdizáció, vagyis az úgynevezett irodalmi nyelv kidolgozása mint „nyelvteremtő” módszer is. Az államok gyakran élnek olyan vagy ahhoz hasonló eszközökkel, mint amelyeneket a fentiekben láttunk.

A Magyar Királyság tevékenysége a 20. század derekán politikai okokból vezérelt volt, ez egyértelmű. De ez semmiben sem más, mint az,

²⁴ *Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений*. Ungvár: Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal, 1940.

²⁵ *Гарайда, Иванъ: Грамматика руського языка*. Ungvár: Kárpátaljai Tudományos Társaság, 1941.

amit Ukrajna a 21. század elején tesz a ruszin nép és nyelv elismerése, illetve el nem ismerése tárgyában.

A hivatalos ukrainai akadémiai álláspont nem ismeri el a ruszin nyelv önállóságát. Az ukrán nyelvészet Kárpátalja keleti szláv nyelvváltozatait egyértelműen az ukrán nyelvjárásának tekinti (Csucska 2000, Nyimcsuk 2000, Szavojszka 2011: 285–286), a ruszinokat pedig az ukránok szubetnoszának, etnográfiai csoportjának (Kuzio 2005: 8, Iltyo ed. 2003: 62). Az ukrán akadémiai szféra meggyőződése szerint nincsenek tudományos érvek a ruszin nyelv önállósága mellett (Belej–Belej 2017: 57–58, Stepyko–Nakonechnyi 2017: 44, Vidnyánszky 2017: 9). Egy *Bevezetés a szláv filológiába* című ukrán nyelvű felsőoktatási tankönyv szerzője szerint nyugati kutatók elfogult politikai érvekre alapozva terjesztik a ruszinnak mint önálló szláv nyelvnek a szeparatista ideológiáját (Lucsik 2008: 18).

A kárpátaljai ruszin sztenderd kodifikációja ennek ellenére folyamatban van.²⁶ Ezt azonban „megnehezíti mind Ukrajna meghatározott politikai köreinek nyílt ellenállása és az állami hatalom féelme egy regionális irodalmi mikronyelv funkcionálásától a fiatal államban, mind pedig az irodalmi mikronyelv hívei közötti egység hiánya” (Káprály–Pop 2001: 429). Hiányoznak továbbá azok a befolyásos regionális politikai erők is, melyek hathatósan támogathatnák a ruszin mozgalmat. „Azaz a kárpátaljai ruszin irodalmi mikronyelv kodifikálásának problémája nem lingvisztikai, hanem sokkal inkább politikai” (Káprály–Pop 2001: 429).

A 2012-ben elfogadott ukrainai nyelvtörvény²⁷ önálló nyelvként ismerte el a ruszint; a törvény értelmében a ruszin egyike lett Ukrajna 18 regionális vagy kisebbségi nyelveinek (Tóth–Csernicskó 2013: 22, 2014: 29). A nyelvtörvényt azonban 2018. február 28-án Ukrajna Alkotmánybírósága hatályon kívül helyezte.²⁸ A törvény alkotmányossági vizsgálata során²⁹ a ruszin nyelv kérdése is felmerült.

²⁶ A ruszin nyelvnek Szlovákiában, Lengyelországban és Szerbiában már van kodifikált sztenderd változata.

²⁷ Закон України „Про засади державної мовної політики”. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

²⁸ Рішення Конституційного Суду України У справі за Конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо невідповідності Конституції України (неконституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28.02.2018 р. № 2-р/2018. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18>

²⁹ Ukrajna Alkotmánybírósa 2016–2017-ben nyilvános meghallgatást tartott az „Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól” című, 2012-ben elfogadott

A nyelvtörvény alkotmányosságát vizsgáló jogi eljárásban Pavlo Hricenko, az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Ukrán Nyelv Intézetének igazgatója, a nyelvtudomány doktora szakértő tanúként szólalt meg és felelt az alkotmánybírák kérdéseire 2016. december 13-án. A szerepléséről készült 1 óra 14 perces videofelvétel megtekinthető az egyik legismertebb videomegosztó portálon.³⁰ Hricenko az Ukrajna Alkotmánybírósága előtti meghallgatáson nyelvész szakértőként az alábbi kérdést kapta az egyik alkotmánybírótól:

„Tegnap részben ez a probléma már felmerült, pontosabban nem probléma, hanem tény, az objektív valóságban nem létező dolgok feltűnése a nyelvtörvényben, egészen pontosan a ruszin nyelv, a görög nyelv, a zsidó nyelv... Ön hogyan kommentálná, mivel állunk szemben ebben az adott esetben? Ez ostobaság, vagy ez kuriózum, vagy valami más, talán szándékosan vannak ott ezek nyelvek, hogy káoszt vigyenek ebbe a problémába, a nyelvek használatába Ukrajnában? Az ön véleménye mint nyelvészé, mi?”

Az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Ukrán Nyelv Intézetének igazgatója mint nyelvész szakértő válasza szerint a ruszin nyelv az amerikai Központi Hírszerző Ügynökség (ismertebb nevén a CIA) célirányos tevékenységének következménye Kárpátalján. „Már az 1980-as évek elején erős alap jött létre ahhoz, hogy Kárpátalját mint a Szovjetunió szerkezetében fontos régiót fellátsítsák, meggyengítsék, saját kelet-európai geopolitikai céljaiknak megfelelően” – hangzik a felvételen a nyelvész szakértő válaszában. Amikor a Szovjetunió elkezdett szétesni, a CIA révén előkészített ruszin projektet Hricenko szerint Moszkva vette át, és az ukrán nemzet egységének megbontására használta fel. A politikai összeesküvés-elméletre bizonyítékokat ugyan nem hozott fel a nyelvész professzor, ám a politikai érvekről hamarosan áttért a „nyelvészeti” érvekre a ruszin nyelvvel kapcsolatban. „Tiszta nyelvi vonatkozásban ez [mármint a ruszin nyelv] abszolút fikció, mert vannak kárpátaljai nyelvjárások, vannak lemkó és más dialektusok, és itt nincs semmiféle ruszin” – szögezte le határozottan és minden kétséget kizáróan.

Az alkotmánybíró meg volt ugyan elégedve a nyelvész szakértővel, de azért pontosításra szólította fel kollégánkat. „Abszolút igaz, pontosabban én azt hallottam, amit hallani akartam, de szeretném pontosítani a választ. Tehát, az olyan nyelvek megjelenését a törvényben, mint a ruszin,

nyelvtörvényről, mert parlamenti képviselők egy csoportja még 2014-ben beadványban kérte a törvény alkotmányellenesnek minősítését.

³⁰ Виступ професора Павла Гриценка на засіданні Конституційного Суду України 13 грудня 2016. <https://www.youtube.com/watch?v=q1a4rpqPfo4>

értelmezhetjük úgy, mint Ukrajna területi egységének megbontását?” – tette fel a kérdést a nem-nyelvész alkotmánybíró. A nyelvész professzor határozott választ ad az elhangzó kérdésre: „Minden kétséget kizáróan.”

Az alkotmánybírónak nem feltétlenül kell és illik tudnia, hogy nincsenek mindent eldöntő tudományos szempontok és érvek annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy létezik-, illetve önálló nyelv-e a ruszin, vagy sem. Az ukrán nyelvtudomány jelentős képviselőjének viszont – aki tudományos szakértőként vett részt az alkotmánybírói meghallgatáson – tudnia kell(ene) arról, hogy filológiai, nyelvészeti eszközökkel nem lehet érvelni sem a ruszin nyelv létezésével, sem ellene. Az alkotmánybírói eljárás előtt kifejtett álláspontja tehát nehezen tekinthető tudományosan megalapozhatónak, ehelyett inkább politikai kinyilatkoztatásnak.

10. Összefoglalás

A szláv nyelvek tipikus Ausbau nyelvek, s mivel az egymással Ausbau viszonyban lévő nyelvek és dialektusaik státusza politikai, kulturális, társadalmi, gazdasági és történelmi faktoroktól függ, nyilvánvaló, hogy az északi és déli szláv dialektuskontinuumot egyaránt történelmi, kulturális és politikai tényezők kombinációja alapján értelmezett és kidolgozott „irodalmi nyelvek” (sztenderd nyelvváltozatok) tagolják diszkrét kategóriákként értelmezett „nyelvek”-re (Kamusella 2009: 34), amelyek rendszerint egy-egy nemzetállamhoz tartoznak, melynek konkrét határai vannak. Az államhatárok hatása pedig nyilvánvaló: „Az adminisztratív határok kialakulásuk után elkezdik befolyásolni a határon belül és azok másik oldalán beszélt nyelvváltozatokat. Mivel a határok meghatározzák a nyelvet beszélők szociális hálóit, a határon belüli kapcsolatok felerősödnek, a határon átnyúló kapcsolatok akadályokba ütköznek. Így az államhatárok kettős természetűek, mivel egyszerre idéznek elő konvergenciát és divergenciát: a határon belül beszélt változatok elkezdnek egymáshoz közeledni és a kiegyenlítődés irányába fejlődni, míg a határ másik oldalán beszélt változatok elkezdnek különfejlődni, sőt végül új nyelvvé alakulhatnak” – olvashatjuk a *Language Borders and Cultural Encounters* című kötet bevezetőjében (Palander et al. 2018: 7). Jovanovic (2017: 144) azt írja, hogy „Ha új államokat kellett létrehozni (...), a nyelv hasznos eszköznek bizonyult.” Magocsi (2016) szerint a nyelv ilyen eszközként való használata abból fakad, hogy a hazafias nemzetépítők úgy érzik, az emberek csak egyetlen nemzetiséghez és nemzethez tartozhatnak, így a nemzeti

identitásnak s ezzel összefüggésben a nyelvi identitásnak más kötődéseket kizáróknak kell lenniük.

A saját nemzetállam és a nyelvi szuverenitás összefüggéseit egy 1937-ben Munkácson kiadott nyelvi vitairat szerzői is kitűnően látták, amikor ezt írták: „Nyelvi vitáink legfőbb és legelső oka az, hogy az ukrán nép nem államszervező nemzet, mert ha az ukránok által benépesített területnek legalább egy része önálló állam volna, akkor a szomszédok, megbékélvén egy ilyen állam létével, megbékélnének az ukrán nép és nyelve különállóságának gondolatával is.”³¹

A fent bemutatott példák alapján jól látszik tehát, hogy „Az állam Közép-Kelet-Európában fontos szerepet játszott a nyelvek alkotásában és megszüntetésében az etnolingvisztikai nacionalizmus ideológiájának betartása mellett (ez a következő »egyenlettel« foglалható össze: nyelv = nemzet = állam), amiről a csehszlovák csehre és szlovákra, meg a szerbhorvát szerbre, horvátra, bosnyákra és montenegróira való szakadása tanúskodik az államhatárokat érintő változások következtében. Ezeket a különbözőképpen újraértelmezett, etnolingvisztikailag meghatározott nemzeti közösségeket olyan mechanizmusokkal intézményesítik, mint az államilag ellenőrzött kötelező oktatás és a kodifikált sztenderd nyelvek, valamint a »népszámlálás, térkép és múzeum« (...), továbbá a férfiak kötelező katonai szolgálata. A két vagy több államhatáron átnyúló beszélőközösségeket különböző nemzetépítői próbálkozásoknak vetették alá, amelyek teljes egészében követelik maguknak őket” (Kamusella et al. 2016: 2–3).

Úgy tűnik ugyanis, hogy Közép-Európában a „nyelv” fogalma megköveteli, hogy a dialektuskontinuum kiválasztott elemei egyetlen meghatározott erőközponthoz kapcsolódjanak: hogy egyetlen olyan, az adott nyelvet szimbolizáló „irodalmi nyelv” (sztenderd változat) részeként tartsák őket számon, amely kizárólagosan használatos a közigazgatásban, az oktatásban és a kultúrában, s amelynek normáit szótárak és nyelvtanok kodifikálják (Kamusella 2005: 130). Cantin (2014) úgy látja, hogy a közép- és kelet-európai nemzetek az elmúlt 150 évben mindannyian alkalmazták az etnikai határok kiterjesztésének stratégiáját, hogy „igazolják a területükre irányuló követeléseiket”.

A dialektuskontinuumok vitatott hovatartozású szakaszait „mozgás, változás, sokféleség, hibriditás és feszültség jellemzi”, ahol a határterületeken „egymást homályosan átfedő, megosztott befolyású területek vannak”, amelyeknek nincs tiszta és világos pereme vagy határa

³¹ *За рідне слово: полеміка з русофілами. Мукачєво, 1937.*

(Yazan et al. 2019: 134). A dialektuskontinuum elemeinek kategorizálása így „mindig hierarchiák, ellentétek és konfliktusok kérdése” – mondja Busch (2012: 519). „Rendszerint a politikusok azok, akik manapság diktálják a szabályokat és döntéseket, nem a filológusok” – írja Kamusella (2005: 116), és leszögezi, hogy a nyelvek „sem nem természetesek, sem nem semlegesek. A történelem, a politika és a gazdaság összefüggésében való elemzésük elengedhetetlen a világ jobb megértéséhez, amelyben élünk, beleértve Közép-Európát is” (Kamusella 2015: 101).

A fentiekben azt is láthattuk, hogy a politikai és nyelvi szuverenitás kérdései szorosan összekapcsolódnak. Ez pedig megkérdőjelezi azt az általános elképzelést, hogy a nyelvek zárt rendszerek, egyértelműen meghúzható határokkal. Miközben a nyelvi határok mesterségesek és konvencionálisak, a nemzetállami idealizmus szellemében szigorú határokat húzunk a nyelvek és ezzel együtt a nemzetek és az általuk jellemzett nemzetállamok közé, eltekintve a realitásoktól: attól, hogy a nemzetek etnikai és nyelvi homogenizmusa mögött a valóság rendszerint sokkal bonyolultabb és változatosabb (Laakso 2018). Amikor nemzet, állam és nyelv szuverenitása a politikai és ideológiai viták tárgya, erről nem feledkezhetünk meg.

Van-e jogunk helyettük eldönteni, hogy a kárpátaljai szlávok által használt nyelvváltozatok az ukrán vagy a ruszin nyelv részei? A fenti összefoglalóból láthattuk, hogy „Az Ausbau-nyelvek önállóságának kérdését sosem nyelvészek döntenek el, hanem a beszélők maguk (vagy valamely befolyásos csoportjuk); döntésükben persze jelentős szerepet játszanak az adott térség politikai, társadalmi, gazdasági és művelődési viszonyai” (Lanstyák 1998: 135).

„A világ nyelvészeit nagyon régóta foglalkoztatja az a probléma, hogy mi tesz egy nyelvet nyelvvé, számos kritériumot próbáltak adni ennek eldöntéséhez, de egyetlen egy van, amelyik működik: hogy az adott nyelv beszélői hogyan döntenek” – vallja Sándor Klára (2001: 38), s vele én magam is. Bízunk ennek a kérdésnek az eldöntését azokra, akiket érint.

IRODALOM

- Antoskina, L. – Kraszovszka, H. – Szigeda, P. – Szuhomlinov, O. (Антошкина Л. – Красовська Г. – Сигеда П. – Сухомлинов О.) 2007. *Соціолінгвістика: навчальний посібник*. ТОВ „Юго-Восток Лтд”, Донецьк.
- Baleczky Emil (Балецкий Е.) 1942a. Евменій Сабовъ і наша діялектологія. *Литературна Неделя* 2 (1942) 89–92.
- Baleczky Emil (Балецкий Е.) 1942b. Литература и народный языкъ. *Литературна Неделя* 2: 263–264

- Baleczky Emil (Балецкий Е.) 1942с. Языкъ грамматики Е. Сабова зъ 1890-го року. *Зоря-Најнал* 2: 336–350.
- Baleczky Emil (Балецкий Е.) 1943в. Про болгаризмы въ нашихъ говорахъ. *Литературна Недѣля* 3: 34–36.
- Baleczky Emil (Балецкий Е.) 1943с. Одно морфологичное явище. *Литературна Недѣля* 3: 168.
- Baleczky Emil (Балецкий Е.) 1943d. «Û» в чинадѣвскомъ говорѣ. *Зоря-Најнал* 3: 525–538.
- Baleczky Emil (Балецкий Эмиль) 1958. Венгерские заимствования в лемковском говоре села Комлошка в Венгрии. *Studia Slavica* IV: 23–46.
- Baleczky Emil 1943а. *Szabó Eumén Orosz nyelvtanának hangtana*. Budapest: A Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Szláv Filológiai Intézete.
- Balega, Jurij (Балега Юрій) 2010. *Політичне русинство, або Фенцико-Бродіївські привиди на Закарпатті*. Ужгород: Видавництво Гражда.
- Bárczi Géza 1956. Nyelvjárás és nyelv. *Magyar Nyelv* LII/4: 393–401.
- Belej, Ljubomir (Белей Любомір) 2017. "Русинський" сепаратизм: націєтворення *in vitro*. Київ: Темпора.
- Belej, Ljubomor – Belej, Les (Белей Л. – Белей Л.) 2017. Неорусинство у контексті сучасної України. *Стратегічні пріоритети* 42/1: 57–61.
- Bernsand, Niklas 2001. Surzhyk and National Identity in Ukrainian Nationalist Language Ideology. *Berliner Osteuropa Info* 17: 38–47.
- Bernsand, Niklas 2006. Othering Surzhyk in Implicit Metalinguistic Discourse. In: B. Törnquist-Plewa ed., *History, Language and Society in the Borderlands of Europe: Ukraine and Belarus in focus*. Malmö: Sekel Bokförlag. 77–115.
- Bilaniuk, Laada 1997. Speaking of Surzhyk: Ideologies and Mixed Languages. *Harvard Ukrainian Studies* XXI: 93–118.
- Bilaniuk, Laada 2004. A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism* 8/4: 409–425.
- Bilaniuk, Laada 2010. Language in the balance: the politics of non-accommodation on bilingual Ukrainian–Russian television shows. *International Journal of the Sociology of Language* 210: 105–133.
- Blommaert, Jan 2013. Language and the study of diversity. *Working Papers in Urban Language & Literacies* 113.
- Bonkáló Sándor 1910. *A rahói kisorosz nyelvjárás leíró hangtana*. Gyöngyös: Herczog Ernő Ármin Könyvnyomdája.
- Bonkáló Sándor 1915. Az orosz (nagyoros) és a rutén (kisorosz vagy ukrainai) irodalmi nyelv kérdéséhez. *Nyelvtudomány* V: 81–110.
- Bonkáló Sándor 1935. *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés*. Pécs: Felvidéki Tudományos Társaság.
- Bonkáló Sándor 1995. A ruszin irodalmi nyelv. In Csátary György szerk. *ЗОЛЯ/НАЈНАЛ. А Кáрпáтáлжáи Тудомáныос Тáрсáсáг (1941–1944)*. Beregszász–Budapest: Hatodik Síp Alapítvány.

- Bonkáló Sándor 1996. *A rutének (ruszinok)*. Második, bővített kiadás. Basel–Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem [1940].
- Botlik József 2005. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján*. II. kötet. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke.
- Botlik József 2011. Ruszin vagy ukrán? Bródy András és Volosin Ágoston/Avgusztin politikai pályájának összevetése. In Zubánics László szerk. *Magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”*. Beregszász–Ungvár: KMMI–Intermix Kiadó. 13–34.
- Bottlik Zsolt – Pete Márton 2019. Ruszinok a változó posztszovjet geopolitikai térben. In: Fedinec Csilla – Csernicskó István szerk. *„Ruszin voltam, vagyok, leszek...” Népszerű olvasókönyv*. Budapest: Charta XXI Egyesület – Gondolat Kiadó. 257–269.
- Brown, Geoffrey – Maxwell, Alexander 2016. Czechoslovak Ruthenia’s 1925 Latinization campaign as the heritage of nineteenth-century Slavism. *Nationalities Papers* 6: 950–966.
- Busch, Brigitta 2012. The Linguistic Repertoire Revisited. *Applied Linguistics* 33/5: 503–523.
- Cantin, Kristina M. 2014. Process and practice: groupness, ethnicity, and habitus in Carpathian Rus’. *Nationalities Papers* 42/5: 848–866.
- Cantin, Kristina M. 2014. Process and practice: groupness, ethnicity, and habitus in Carpathian Rus’. *Nationalities Papers* 42/5: 848–866.
- Chambers, Jack – Trudgill, Peter 1998. *Dialectology*. (2nd Edition) Cambridge: Cambridge University Press.
- Csernicskó István – Fedinec Csilla (Черничко Степан – Фединець Чілла) 2014. *Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року)*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра».
- Csernicskó István 2013. *Államok, nyelvek, államnyelvek: Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Csernicskó István 2014. Ukrajna nyelvi helyzete egy amerikai film szinkronja tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* XVI/1: 93–104.
- Csernicskó István 2019. Adalékok a(z első) Csehszlovák Köztársaság létrejöttének nyelvvideológiai alapjaihoz. *Pro Minoritate* Tavasz: 56–71.
- Csucska, Pavlo (Чучка Павло) 2000. Русинська мова. In Русанівський, В. – Тараненко, О. ред. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана. 526–527.
- Duliskovics, Johann (Дулишковичъ Іоанъ) 1874. *Историческія черты Угро-Русскихъ*. Унгарь.
- Dzendzelivszkij, Jozsif (Дзензелівський Йосип) 1993. I.A. Гарайда як філолог і громадський діяч. In Б. Галас ред. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород: Патент, 142–156.
- Fedinec Csilla – Csernicskó István 2016. Széljegyzet egy hivatalos lap margójára: Kárpátaljai Közlöny (1939–1944). *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2: 73–88.

- Fedinec Csilla 2002. *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely: Fórum Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó.
- Fedinec Csilla 2015. „*A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja*” 1938–1944. Budapest: Jaffa Kiadó.
- Fejercsak, Petr (Феерчакъ Петръ 1888. *Очеркъ литературнаго движения угорскихъ русскихъ*. Одесса.
- Fishman, A. Joshua 2009. *Не кидайте свою мову напризволяще. Приховані статусні наміри в корпункопланувальній мовній політиці*. Київ: Видавництво „К.І.С.”
- Gal, Susan 1987. Linguistic Repertoire. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – K. J. Mattheier eds. *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Vol. 1. Berlin: Walter de Gruyter. 286–292.
- Gal, Susan 2018. *A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok*. Nyitra: Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
- Garvin, Paul 1998. A nyelvi sztenderdizáció. In: Tolcsvai Nagy Gábor szerk. *Nyelvi tervezés*, 87–99. Budapest: Universitas Kiadó.
- Gaudio del, Salvatore – Tarasenko, Bohdana: Surzhyk 2009. Topical Questions and Analysis of a Concrete Case. In: Besters-Dilger ed. *Language policy and language situation in Ukraine: Analysis and recommendations*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 327–358.
- Goodman, Bridget 2009. The Ecology of Language in Ukraine. *Working Papers in Educational Linguistics* 24/2: 19–39.
- Gumperz, John 1964. Linguistic and social interaction in two communities. *American Anthropologist* 66/2: 137–153.
- Haugen, Einar 1977. Norm and deviation in bilingual communities. In: Hornby, Peter ed. *Bilingualism: Psychological, Social and Educational Implications*. Academic Press, New York.
- Hrusevszkij, Mihajlo (Грушевський Михайло) 1954. *Історія України-Руси*. Том 1. Нью Йорк: Видавниче товариство «Книгоспілка» [1913].
- Ітчу, І. (Ільтьо І. В.) szerk. 2003. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.
- Jekelcsik, Szergej (Екельчик Сергей) 2010. *Історія України. Становлення сучасної нації*. Київ: Издательство «К.І.С.».
- Jovanovic, Srdjan M. 2017. The Misuse of Language: Serbo-Croatian, 'Czechoslovakian' and the Breakup of States. *East European Quarterly* 3: 143–163.
- Kamusella, Tomasz – Nomachi, Motoki – Gibson, Catherine 2016. Introduction. In: Kamusella, Tomasz – Nomachi, Motoki – Gibson, Catherine eds. *The Palgrave handbook of Slavic languages, identities and borders*. Houndmills–Basingstoke: Palgrave Macmillan. 1–7.
- Kamusella, Tomasz 2005. *The Triple Division of the Slavic Languages: A linguistic finding, a product of politics, or an accident?* Vienna: IWM Working Paper No. 1/2005.

- Kamusella, Tomasz 2009. *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kamusella, Tomasz 2016. The idea of a Kosovan language in Yugoslavia's language politics. *International Journal of the Sociology of Language* 217–237.
- Káprály, Mihály – Pop, Ivan (Капраль Михаил – Поп Иван) 2001. Язык подкарпаторусинский. In Pop, Ivan: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*, 425–430. Ужгород: Издательство В. Падяка.
- Kárpály, Mihail (Капраль, Михаил) 2003. Русский язык в Подкарпатье (1938–1944). *Studia Russica XX*: 176–182.
- Kárpály, Mihail (Капраль, Михаил) 2008. Языковая ситуация в Подкарпатье 1938–1944 гг. *Slavica Tartuensia VIII*: 178–195.
- Kiss Jenő 2003. Általános kérdések. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó, 11–68.
- Kontra Miklós 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kozma Miklós 2009. *A visszacsatolt Kárpátalja. Napló*. Ungvár: KMKSZ.
- Krivicka, Olena (Кривицька Олена) 2015. *Демаркаційні лінії в етнополітичному просторі України*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Kurcsanko, Grogorij (Купчанко Григорій) 1897. *Угорска Русь и еи русски жители*. Вѣдень.
- Kuzio, Taras 2005. The Rusyn question in Ukraine: Sorting out fact from fiction. *Canadian Review of Studies in Nationalism XXXII*: 1–15.
- Laakso, Johanna 2018. Language Borders and Cultural Encounters: A Linguistic View on Interdisciplinarity in the Research of Intercultural Contacts. In Palander, Marjatta – Riionheimo, Helka – Koivisto, Vesa eds. *On the Border of Language and Dialect*. Helsinki: Finnish Literature Society – SKS. 38–55.
- Lewicki, Joseph 1834. *Grammatik der Ruthenischen oder Klein Russischen Sprache in Galizien*. Przemysl.
- Lucsik, V. (Лучик В.) 2008. *Вступ до слов'янської філології*. Київ: Видавничий центр „Академія”.
- Macjuk, Galina (Мацюк Галина) 2009. *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики*. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка.
- Magocsi, Paul Robert 2007. *Історія України*. Київ: Критика
- Magocsi, Paul Robert 2016. A Borderland of Borders: The Search for a Literary Language in Carpathian Rus'. In: T. Kamusella, M. Nomachi and C. Gibson eds. *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan. 101–123.
- Majboroda, Oleksandr (Майборода Олександр) 1999. *Політичне русинство: Закарпатська версія периферійного націоналізму*. Київ: НАУКМА.
- Maszenko, Larisza (Масенко Лариса) 2011. *Суржик: між мовою і язиком*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.

- Misanics, Oleksza (Мишанич Олекса) 1999. *Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського регіонального сепаратизму*. Київ: Обереги.
- Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2011a. Прощання з українством: декілька завваг про мовну історію русинів за влади Міклоша Гортія. *Humaniora: Slavica Tartuensia*, 2011, IX: 231–251.
- Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2011b. Українці на шляху до нації з власною мовою: критичні зауваги до історіографії української мови. In Андреас Каппелер ред. *Україна. Процеси націотворення*. Київ: Видавництво „К.І.С.” 111–123.
- Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2011c. Шляхи „українізації”: Підкарпаття за міжвоєнної доби – перші граматики української мови. In: Zoltán András szerk. *In memoriam István Udvari (1950–2005)*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke. 247–276.
- Moser, Michael (Мозер Міхаель) 2012. *Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки*. Львів: Українознавча наукова бібліотека НТШ.
- Moser, Michael 2016. Rusyn: A New–Old Language In-between Nations and States. In: Tomasz Kamusella, Motoki Nomachi, Catherine Gibson eds. *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders*. Houndmills–Basingstoke: Palgrave Macmillan. 124–139.
- Nahorna, Larisza (Нагорна Лариса) 2008. *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.
- Nyímczuk, Vaszil (Німчук Василь) 2000. Закарпатський говір. In *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво „Українська енциклопедія” ім. П. Бажана. 174–176.
- Oficinskij, Roman 2010. Etnikai-kulturális összefüggések. In Fedinec Csilla – Mikola Vehes főszerk. *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 178–184.
- Palander, Marjatta – Riionheimo, Helka – Koivisto, Vesa 2018. Introduction: Creating and Crossing Linguistic Borders. In Marjatta Palander – Helka Riionheimo – Vesa Koivisto eds. *On the Border of Language and Dialect*. Helsinki, Finnish Literature.
- Pancsik, Maj (Панчук Май) 1995. Політичне русинство в Україні. *Політична думка* 2–3: 116–123.
- Pavlovskij, A. (Павловский А.П.) 1818. *Грамматика Малороссійскаго нарѣчія, или Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмѣту замѣчаніями и сочинѣніями*. Санктпетербургъ.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 1: 12–30.
- Pidkuimukha, L. (Підкуймуха Л.) 2019. Мовностилістичні особливості фільму «Кіборги» А. Сеїтаблева. *Українська мова* 71/3: 108–123.

- Plišková, Anna (Плішкова Анна) 2008. *Русинський язык на Словенску (Короткий нарис історії і сучасності)*. Пряшів: Світовий конгрес Русинів.
- Pop, Ivan (Поп, Иван) 2001. *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород: Издательство В. Падяка.
- Romsics Ignác 2010. *Magyarország története a XX. században*. Negyedik, javított és bővített kiadás. Budapest: Osiris.
- Sándor Klára 2001. Szociolingvisztikai alapismeretek. In Sándor Klára szerk. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. Szeged: JGYF Kiadó. 7–48.
- Seals, Corinne A. 2019. *Choosing a Mother Tongue: Ukrainian Sociolinguistic Identity Politics*. Bristol: Multilingual Matters.
- Stepyko, M. – Nakonechnyi, V. (Степико М. – Наконечний В.) 2017. Сучасне русинство: етнополітичний проект чи криза української національної ідентичності. *Стратегічні пріоритети* 42/1: 39–46.
- Szabó Eumén (Сабовъ Евменій) 1890. *Русская грамматика и читанка литературного языка Угоро-русскихъ*. Ungvár: a szerző kiadása.
- Szavojzka, Szvitlana (Савойська Світлана) 2011. *Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації*. Київ: ВЦ „Просвіта”.
- Szuhonyak, Vaszilina (Сугоняк, Василина) 2016. Декодвання тексту і підтексту публікацій у виданнях Підкарпатського общества наук. In: I. Сабодош ред. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород: Ужгородський національний університет. 135–140.
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2013. *Научно-практический комментарий Закона Украины об основах государственной языковой политики (с приложениями)*. Киев: ВОО Правозащитное общественное движение «Русскоязычная Украина».
- Tóth Mihály – Csernicskó István 2014. *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Intermix Kiadó: Ungvár–Budapest.
- Trubetzkoy, Nikolai 1925. Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit. *Zeitschrift für Slavische Philologie* 1: 287–319.
- Trubetzkoy, Nikolai 1952. *The Common Slavic Element in Russian Culture*. New York: Columbia University.
- Trudgill, Peter 1992. Ausbau sociolinguistics and the perception of language status in contemporary Europe. *The International Journal of Applied Linguistics* 2: 167–178.
- Trudgill, Peter 2001. The Ausbau and Abstand sociolinguistics of linguistic minorities. In Peter Nelde – Rindler Schjerve eds. *Minorities and language policy*. St. Augustin, Asgard Verlag, 37–44.
- Trudgill, Peter 2003. *Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh, Edinburgh Univeristy Press.
- Trudgill, Peter 2010. A nyelvi kisebbségek Ausbau és Abstand szociolingvisztikája. In Csernicskó István – Fedinec Csilla – Tarnóczy Mariann – Vančoné

- Kremmer Ildikó szerk. *Utazás a magyar nyelv körül*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 129–134.
- Udvari István szerk. 1992. *Hodinka Antal válogatott kéziratai*. Nyíregyháza: Vasvári Pál Társaság.
- Vahtyin, N. – Golovko, E. (Вахтин Н.Б. – Головки Е.В.) 2004. *Социолингвистика и социология языка*. Санкт-Петербург: Издательский центр «Гуманитарная Академия» – Европейский университет в Санкт-Петербурге.
- Varga Beáta 2019. Ruszok, rutének vagy ukránok? A lengyel és litván fennhatóság hatásai, 1340–1654. In Fedinec Csilla – Csernicskó István szerk. *„Ruszin voltam, vagyok, leszek...” Népismereti olvasókönyv*. Budapest: Charta XXI Egyesület – Gondolat Kiadó. 41–64.
- Vidnyánszky, István (Віднянський Степан) 2017. Актуалізація «русинського питання» в Закарпатті та за його межами в контексті анексії Криму і війни на сході України. *Стратегічні пріоритети* 42/1: 8–17.
- Volosin, Avgusztin (Волошин Августин) 1921. *О письменном язичѣ Підкарпатських русинов*. Ужгород: Уніо.
- Volosin, Avgusztin (Волошинъ Августинъ) 1901. *Методическая грамматика угор-русского литературного языка для народныхъ школъ*. Унгварь/ Уніо.
- Volosin, Avgusztin (Волошинъ Августинъ) 1906. *Азбука угор-рускаго и церковно-славянскаго чтенія*. Унгварь: Уніо.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris.
- Woolhiser, Curt 2005. Political borders and dialect divergence/convergence in Europe. In Peter Auer, Frans Hinskens, & Paul Kerswill eds. *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*. Cambridge: Cambridge University Press, 236–262.
- Yazan, Bedrettin – Rudolph, Nathanael – Selvi, Ali Fuad 2019. Borderland negotiations of identity in language education: Introducing the special issue. *International Multilingual Research Journal* 3: 133–136.
- Zoltán András 2019. A Kárpát-medencei szlávok nyelve a honfoglalás korában. In: Fedinec Csilla – Csernicskó István szerk. *„Ruszin voltam, vagyok, leszek...” Népismereti olvasókönyv*. Budapest: Charta XXI Egyesület–Gondolat Kiadó. 27–40.